

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Kunstiajaloo osakond

Liliija Soosaar

Kristliku kantsli kujunemislugu. Väliskantsli tähendusest ja
funktsioonist keskaegses kirikus

Bakalaareusetöö

Juhendaja Krista Andreson

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Kristliku kantsli kujunemislugu.....	7
1.1. Mõistete selgitus.....	7
1.2. Mõistete riskasutus.....	16
1.3. Ambo ja bema kristlikus arhitektuuris	18
1.4. Ambo tähendus varakeskajal.....	24
2. Väliskantsli funktsioonid ja tähendus	27
2.1. Jutlustamine.....	27
2.2. Pühakute austamine ja reliikviate näitamine.....	32
2.3. Õnnistamine	34
2.4. Väliskantsli muud funktsioonid	35
3. Väliskantslite klassifikatsioon ja mõned näited.....	37
Kokkuvõtte.....	43
Summary	45
Kasutatud kirjandus	47
Lisad.....	54

Sissejuhatus

Uurimusteema, töö eesmärgid ja probleemid

Keskaegse kiriku uurimisega laiemalt Euroopas ja kitsamalt Eestis on arvukad uurijad tegelenud väga mitmekülgset ja põhjalikult. Ometi leidub selles valdkonnas ikka veel teemasid, millele varasemad erialaspetsialistid on jõudnud pöörata vaid põgusat tähelepanu. Üheks selliseks avastamata maaks, mis sisaldab hulgaliselt vastamata küsimusi ja uusi rõhuasetusi, tuleb lugeda ka kiriku väliskantsliga seotud teemat. Selle fenomeni avamine - seotud alateemade markeerimine ja esmane uurimine – ongi käesoleva bakalaureusetöö peamine eesmärk. Väliskantsli genees kulges järk-järgult ja on tihedalt seotud kiriku institutsiooni kehtestamisega ühiskonnas. Käesolevas teoreetilises analüüsis uuritakse väliskantslit keskaegse nähtusena, püüdes jõuda selgusele eeskätt teemaga seotud mõistete osas.

Mõned autorid on väitnud, et väliskantsli areng kulges keskajal paralleelselt kiriku sees olevava kantsliga¹. Uurimuse üheks eesmärgiks on seda väidet kontrollida – leida, kas või mil määral kattuvad tähenduslikud ja funktsionaalsed aspektid kiriku sisekantsli ja käesoleva uurimustöö põhiobjekti ehk väliskantsli puhul.

On oletatud, et väliskantsleid hiliskeskaegsetes kirikutes võis olla sama palju kui kantsleid kiriku sees.² Ei ole välistatud, et selline nähtus kuulus keskaja kristliku traditsiooni ning oli tavapärane enamikus tolle perioodi kirikutes. Paraku on tänases Euroopas väliskantsleid säilinud vähe. Neid eemaldati kirikute ümberehituste käigus või said neist paljud kannatada ka reformatsiooni rahutuil aastail. Seetõttu, eelpool sõnastatud oletuse põhjal, et “väliskantsleid võis olla sama palju kui kantsleid kiriku sees”, võimatu arendada tõsiseltvõetavat hüpoteesi säilinud ja üleskirjutatud andmete põhjal. Kõnesolevale väitele on lisandunud keskaja uurija ja Helsingi Ülikooli ajaloo professori Markkus Hiekkani asjakohane kommentaar, mida saab lugeda käesoleva töö lisas 1.

¹ Guido Schoenberger. Außenkanzeln. *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Bd. I (1937), Sp. 1293–1306, 1937. Leksikon. RDK Labor <http://www.rdklabor.de/w/?oldid=88690> (vaadatud 16.03.2016).

² Juhani Rinne. Über die Innen- und Außenkanzeln in den mittelalterlichen Kirchen Finnlands. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift (SMYA-FFT) XXVI*, 1912, 176.

Keskaja autorid viitavad sageli oma uurimustes väliskantslitele Soome regioonis³ ja on täheldanud, et suurim säilinud väliskantslite kontsentratsioon asub Soome territooriumil⁴. Säilinud materjali osas statistikat tehtud ei ole. Selline arvamus võib olla tekkinud ka sellest tulenevalt, et võrreldes teiste piirkondadega on teemat just Soomes ehk kõige enam uuritud. Samuti on Soomes säilinud rohkem kirjalikke allikaid, mis lubavad heita valgust väliskantslite temaatikale.

Historiograafia

Terviklikult säilinud väliskantsleid säilinud vähe. Enamasti leidub tõendeid fragmentidena, ehituslike jäänustena kirikute müürides. Mõned sellised näited on teada ka Eestis.⁵ Vaid üksikuid hiliskeskajast pärinevaid näiteid leiame Euroopast laiemalt. Väheste väliskantslite näidete kohta, mis on säilinud napib ka kirjalikke allikmaterjale ja erialauurijate käsitusi. Seetõttu tuleb uurimistööd tehes toetuda eelkõige teemaga seotud sekundaarsele kirjandusele, näiteks sõnastikud, üld- või religiooniajaloo, sotsiaal-poliitilised käsitlused või arhitektuuriliste objektide monograafiad.

Enne 19. sajandit ei ole väliskantsli küsimusele põhjalikumalt tähelepanu pööratud. Esimesed artiklid väliskantslite kohta ilmusid 19. sajandi lõpus – 20. sajandi alguses, mis on leidnud kajastust põhiosas arhitektuuri ja kunsti puudutavates sõnastikes. Märkimisväärselt on teemasse panustanud Eugène Viollet-le-Duc artikliga “Chaire à prêcher”⁶ ja Guido Schoenberger artikliga “Außenkanzel”⁷, mis ilmus 1937. aastal kunstileksikonis.

20. sajandil Soome väliskantslite teemat on kajastatud toimunud sümposiumite või konverentside ettekannete publikatsioonides, kust loeb välja vihjeid väliskantsli täpsema paigutuse kohta kirikus ja oletusi selle funktsioonide ja tähenduste kohta kiriku traditsioonis. Selletaolised on Juhani Rinne 1912. aasta ettekande “Über die Innen- und Außenkanzeln in

³ Jens Fletcher. External Pilgrims. *The Medieval Cathedral of Trondheim. Architectural and Ritual Constructions in their European Context*. Edited by Margrete Systad Andås, Øystein Ekroll jt. Volume 3: Ritus et artes: traditions and transformations. Turnhout, Belgium: Brepols Publishers n.v., 2007, 136-137.

⁴ Ellen-Senta Altenloh. Sakrale Aussenkanzeln in Europa von der Romanik bis zur Gegenwart. *Habelts Dissertationsdrucke*. Reihe Kunstgeschichte: Heft 8. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1985, VII.

⁵ Villem Raam. Aruanne Harju-Risti kiriku juures teostatud väliuuringutest, köide XXVIII, töö number IV-85060. Köide koostasid: Peaspetsialist: V. Raam, peaarhitekt H. Toss jt. Muinsuskaitse arhiiv Nr. A-1943 ja A-1944 (fotod). Tallinn: 1987. [Kultuurimälestise riiklik register](#), leidandmed: [ERA.T-76.1.12197](#) ja [ERA.T-76.1.12198](#). (vaadatud 30.04.2017).

⁶ Eugène Viollet-le-Duc. Chair à prêcher. *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. Édition Paris: Bance—Morel de 1854-1868.

⁷ Schoenberger, 1293–1306.

den mittelalterlichen Kirchen Finnlands” publiktatsioon⁸ ja 60 aastat hiljem ilmunud Knut Drake, 1972. aasta ettekande “Der Kirchenplatz in Finnland als Treffpunkt im Mittelalter” publikatsioon⁹. 1994. aastal lisandus Soome väliskantslite käsitlustesse Markkus Hiekkanen raamat “The stone churches of the medieval diocese of Turku: a systematic classification and chronology”¹⁰. Hiekkaneni raamatu lõigust, mis käsitleb väliskantslite teemat, võib esmapilgul jääda mulje, et tegu on peaaesjalikult statistilise andmete kogumiga, kuid ilmselgelt kannab see artikkel märki väga põhjalikkust läbi viidud analüüsist, mis põhineb nii Rinne ja Drake kui ka Hiekkaneni doktori uurimustöö materjalil.

Saksamaal on teema leidnud kajastust Ellen-Senta Altenloh 1985. aastal kaitsnud uurimustöös “Sakrale Aussenkanzeln in Europa von der Romanik bis zur Gegenwart”. Ta on leidnud, et kunstiajaloolises kirjanduses pole ühtegi terviklikku käsitlust väliskantslite teema kohta ning märkis, et pärast Guido Schoenbergeri 1937. aastal ilmunud artiklit perioodilises leksikoni väljaandes, on ilmunud vaid monograafiaid¹¹ Donatello ja Michelozzo väliskantsli kohta Prato kirikus. Altenloh seadis oma töö eesmärgiks koguda informatsiooni väliskantslite esinemise kohta kiriku arhitektuuris laiemalt ning saadud andmete põhjal neid konstruktsioone klassifitseerida. Klassifitseerimise käigus jõudis ta sisuliselt väliskantslite vormilise analüüsini, mida Altenloh ise nimetas *morfoloogiliseks uurimuseks*. Ta analüüsis saksa ajaloo teadusringis levinud väliskantsli termini kasutust. Altenloh kasutas oma uurimustöös arvukalt materjale väliskantslite kohta, mis asuvad kirikutes üle Euroopa ning märkis, et kõige rohkem väliskantslite näiteid on säilinud Prantsusmaa loodeosas, Bretagne'i piirkonnas ja Edela-Soomes. Ta on täheldanud, et väliskantslite vorm, kuju ja asukoht kirikus erines Euroopas piirkonniti. Soome väliskantslite kohta märkis ta, et nende vormiline kujund ja tüüp võis levida just Põhja-Euroopas.¹²

Anna Nilséni raamatu “Focal point of the sacred space : the boundary between chancel and nave in Swedish rural churches: from romanesque to neo-gothic”¹³ põhiline tähelepanu keskendub sakraalruumile. Käesoleva uurimustöö eesmärke silmas pidades, on Nilséni töö

⁸ Rinne, 176.

⁹ Knut Drake. Der Kirchenplatz in Finnland als Treffpunkt im Mittelalter. Visby: Acta Visbyensia IV, 1973.

¹⁰ Markus Hiekkanen. *The stone churches of the medieval diocese of Turku : a systematic classification and chronology*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 1994.

¹¹ Altenloh, 2, 130.

¹² Altenloh, VII.

¹³ Anna Nilsén. *Focal point of the sacred space : the boundary between chancel and nave in Swedish rural churches: from romanesque to neo-gothic*. Uppsala: Uppsala universitet, 2003.

väärtuslik kiriku idatsooni ja letneri piirkonnas asuva kantsli tähendust käsitledes¹⁴, andes võimaluse hinnata väliskantsli tähendust seoses liturgiaga Põhjamaa aladel. Nilsén puudutab raamatus ka väliskantsliga seotud aspekte, sealhulgas võimaliku asukohta kiriku müüristikus.

2007. aastal ilmunud Jens Fletcher'i raamat "The Medieval Cathedral of Trondheim". Peatükis "External Pulpits"¹⁵ leidub väärtuslikke tähelepanekuid selle kohta, kuidas väliskantsli nähtust saab tõlgendada keskaja kultuurilise arengu taustal.

Uurimismeetod ja tööstruktuur

Käesolev töö on teoreetiline uurimus väliskantsli mõiste, funktsioonide ja tähenduste täpsema selgitamiseks. Eesmärkidest lähtuvalt on uurimustöö ülesehitatud temaatiliste osadena. Esimeses osas uuritakse kiriku kantsliga ja väliskantsliga seotud mõisteid ning püütakse mõtestada terminite kasutusega seotud probleeme ning luua eesti keeles hästi arusaadavat teoreetilist mõtte- ja mõistesüsteemi. Teises osas on referatiivne uurimus väliskantsli funktsioonidest ja tähendusest keskaegses kristlikus traditsioonis. Väliskantsli klassifikatsiooni ja asjakohased näited tuuakse ja analüüsitakse kolmandas osas, kus selgitatakse väliskantsli levikut, varieeruvust ja ühiseid jooni, mis aitaks näha väliskantsli olulisi aspekte kultuurilise arengu taustal ja asetada nähtusena laiemasse Euroopa kultuurilisse ja ajaloolisse konteksti.

¹⁴ Anna Nilsén, 15.

¹⁵ Fletcher, 127.

1. Kristliku kantsli kujunemislugu

1.1. Mõistete selgitus

„Ainult siis, kui väldime sattumist pinnaliste, puhtalt vormiliste ja sageli juhuslike sarnasuste lõksu, võime eristada konkreetseid reaalsusi, milles väljenduvad või peituvad analoogiad, ja struktuure, mida saab võrrelda, et avastada nende ühiseid omadusi.“

*Pierre Bourdieu*¹⁶

Bourdieu mõttetera äratas minu tähelepanu paar aastat tagasi. Kui ma alustasin väliskantsli teemal materjalide kogumisega, tundus õige seda uurimustöö kirjutamise ajal silmade ees hoida. Alles kirjutamise lõpuetapis sain aru, mida see fraas tõepoolest tähendab selle uurimustöö kontekstis, sest kõige segadust tekitavam teema uurimuses oli mõistete ristkasutus kirjalikes käsitlustes.

Sissejuhatavas osas on juhitud tähelepanu sellele, et mõned autorid näevad väliskantsli arengut kulgemas paralleelselt¹⁷ selle konstruktsiooniga, mida me harjupäraselt nimetame kiriku kantsliks, st. sisekantsliks. Väliskantsli teemat alustatakse sageli kantsli päritolu selgitamisest, nähes väliskantsli tekkimist kiriku kantsli arengu tulemusena.¹⁸ Lugedes artikleid väliskantsli või kantsli teemal, äratub tähelepanu asjaolu, et kantsli genees viib peaaegu alati Piibli tsiteerimisele või antiikaja näidetele. Ilmselgelt, kohandati kaasaegsed kõnepidamiseks mõeldud struktuurid kristlikus arhitektuuris. Vähemalt ilmneb see asjaolu käesoleva uurimustöö tarvis käsitletud materjalides. Viidatud konstruktsioonide puhul on tegu näidetega, mille eesmärgiks on edastada sõnumit välistingimustes.

Lugemispult

Püüdes jõuda teemaga seotud mõistetes selgusele, pöörakem tähelepanu selgitustele, vaieldamatult ühe kuulsaima 19. sajandil tegutsenud keskaja arhitektuuri autoriteedile. Eugène Viollet-le-Duc'le, kes käsitles põhjalikult kantsli mõistet oma sõnastikus “Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle”. Artikli “Chaire à prêcher” alguses¹⁹ viitab ta Guillaume Durandi teosele *Rational ou Manuel des divins*

¹⁶ Pierre Bourdieu, 1967. *Erwin Panofsky "Gooti arhitektuur ja skolastika" järelsõna*. Prantsuse keelest tõlkinud.aastal Kaia Sisask. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013, 145.

¹⁷ Schoenberger, 1293–1306 ja Ellen-Senta Altenloh, 3.

¹⁸ Jens Fletcher, 132.

¹⁹ Eugène Viollet-le-Duc, 406.

*offices*²⁰. Durand (allikates on alternatiivsed nimed Durandum või William Durandus²¹) kirjeldab selles lugemispulti ja viitab Vana Testamendi (edaspidi VT) kohtadele, mis tema arvates olid eeskujuks lugemispuldile²²:

“Saalomon oli valmistanud vasklava, viis küünart pika, viis küünart laia ja kolm küünart kõrge, ja oli selle pannud keset õue. Ja ta astus selle peale, heitis põlvili kogu Iisraeli koguduse nähes, sirutas oma käed taeva poole”²³

“Ja Esra, kirjatundja, seisis puust laval, mis selleks oli ehitatud, ja tema kõrval seisis Mattitja, Sema, Anaja, Uuriya, Hilkiya ja Maaseja paremal pool, ja Pedaja, Miisael, Malkiya, Haasum, Hasbaddana, Sakarja ja Mesullam vasakul pool. Ja Esra avas raamatu kogu rahva nähes, sest ta seisis kõrgemal kui kõik muu rahvas; ja kui ta selle avas, tõusis kogu rahvas püsti. Ja Esra kiitis Issandat, suurt Jumalat, ja kogu rahvas vastas käsi tõstes: „Aamen, aamen!” Ja nad põlvitasid ning heitsid Issanda ette silmili maha.”²⁴

Analogium, analogia

Lugemispulti nimetati keskajal ka *analogium*-iks, sest sealt kuulutati Jumala Sõna, viidates Piibli salmidele:

“...nõnda on ka minu sõnaga, mis lähtub mu suust: see ei tule tagasi mu juurde tühjalt, vaid teeb, mis on mu meele järgi, ja saadab korda, milleks ma selle läkitasin.”²⁵

²⁰ Guillaume Durand, Trad. Barthélemy, évêque de Mende, chap. Ier, parag. XXXIII. xiiie siècle.

²¹ William Durandus, Churches and Church Ornaments. Rationale Divinorum Officiorum. A translation of the first book of the “Rationale Divinorum Officiorum” with an introductory essay and notes by Rev. John Mason Neale and Rev. Benjamin Webb of Trinity College, Cambridge. New York: Charles Scribner's Sons 743 And 745 Broadway, 1893. Project Gutenberg's. Release Date: July 27, 2013. Produced by Don Kostuch, from scans obtained from Internet Archive: <http://archive.org/details/symbolismofchurc00dura>, (vaadatud 17.07.2017).

²² Durand, 26.

²³ 2 Ajaraamat 6:13. Eesti Piibliseltsi võrgupiibel: <http://piibel.net>, (vaadatud 17.07.2017).

²⁴ Nehemija 8:4-6.

²⁵ Jesaja 55:11.

Sõna analogium, (-i) on seotud²⁶ ladina keele *analogia* (-ae), mille vaste on kreeka keeles (*ἡ ἀναλογία*, mille üks morfoloogiline tuletis on sõna (*ὁ*) *λόγος*. Sõnal *logos* on väga palju tähenduslikke varjundeid, sealhulgas, selline mis kattub üleval toodud piibli tekstiga: “sõna”, aga tähendab ka “kõne”, “jutt”, “lugu”, “mõistukõne” jms.²⁷ Sevilla Isidorus (u.560–636), *Etymologies* autor, kirjutas et kreeka sõna *λόγος* kasutatakse tähenduses “teenistus”.²⁸

Ambo

Viollet-le-Duc mainib, et lugemispuldi nimetatakse teisiti *amboks*.²⁹ Tänapäeval on mõiste *ambo* defineeritud selliselt: “lugemispult, mille juures loetakse teenistuse pühakirjatekstid. Varakristlikus basiilikas oli ambo astmetega kõrgem poodium lugemispuldiga.”³⁰ Mõiste „ambo“ on Kunstileksionis seletatud järgmiselt: “ambon (kr. kõrgend) e. ambo - kõrge poodiumi ja trepiga kivist (sageli marmorist) v. puust lugemispult varakristlikus ja romaani basiilikas kesklöövi idaosa piirava koorivahevõre küljes. Kasutati kahte erinevat ambot: lõunapoolne oli epistli lugemiseks ja põhjapoolne, suurem, kaunim ja reeglina kahe treoiga, evangeeliumi lugemiseks, romaanikas ka jutluse pidamiseks. Ambo oli kantslist suurem, kuna pidi mahutama nii lugeja kui ka küünlahoidjad (nt. ambod San Clementes Roomas). 13. sajandil ühendati mõlemad ambod letneriga.”³¹ Sõna *ambo* on tulnud varakristliku traditsiooni kreekakeelsest sõnast (*ὁ*) ἄμβων (-ωνος), mille kohta kreeka sõnastik³² annab rida tähendusi, nagu kõrgendikku või mäge tähistav “hari”; tassi “äär” või “serv”; redeli “servad”; “astmed” ja “pulpit”.

Bema

Lugemispult asetati sageli kirikus põranda pinnast kõrgemale platvormile, mida nimetati *bemaks*. Mõiste “bema” on kirjaeldatud järgmiselt: “bema (kr) - 1. antiikajal kõrge platvorm teatris, kohtus või mujal 2. varakristlikus ja idakirikus vaimulikkonnale mõeldud

²⁶ A Dictionary of the Architecture and Archaeology of the middle Ages. John Britton, John Le Keux, George Godwin. London: Longman, Orme, Brown, Green, And The Author, Burton Street. M.DCCC.XXXVIII, 11.

²⁷ Oxford Latin Dictionary (OLD). Edited by P. G. W. Glare. Second edition, volume I. Oxford University Press: 2012.

²⁸ The *Etymologies* of Isidore of Seville. Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, Oliver Berghof with the collaboration of Muriel Hall. New York: Cambridge University Press, first published in print format 2006, 310.

²⁹ Viollet-le-Duc, 406.

³⁰ Liturgia sõnastik. *Jumalateenistuste ja talituste Juhend*. Lisa 6. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik: 2013, lk 187, http://eelk.eelk.ee/wpcontent/uploads/2015/11/JTJ_2013_internetiversioon.pdf, (vaadatud 17.07.2017).

³¹ Kunstileksikon. Tallinn: Eesti Klassikakirjastus, 2001, 23.

³² Greek-English Lexicon (LSJ). Compiled by Henry Georg Liddell and Robert Scott. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie and with the co-operation of many scholars. First edition published 1843. Oxford at the Clarendon Press. With a Supplement, 1968.

sanktuaarium, mis oli eraldatud kiriku ülejäänud osast astme või ikonostaasiga 3. almemor³³.³⁴ Kreeka päritolu (τό) βῆμα aeoolia, βᾶμα (-ατος) dooria dialektis või βαῖνω tähendavad: “samm”, “aste”, “alus”, “kõrgendus”, “tribunal” või “tribüün”. Antiigiajal bemalt kõneldi avalikus ja tavaliselt avatud kohas ja terminit kasutati sageli mõistete juures, mis kirjeldavad kohtumõistmise tavasid.³⁵ Üks kuulsamaid bema näiteid, kus ateenlased said sõnaõigust igal aastal peetaval rahvakoosolekul, oli Ateena lähistel asuv mäeküngas Pnyx, kus tänapäeval, väljakaevamiste käigus, avastati kivisse rajatud bema astmestiku jäljed. Pnyx oli tuntud ühtlasi ka ohverdamisrituaalide läbiviimise kohana.³⁶

Ambiento

Viollet-le-Duc lisab, et ambo on tuletatud sõnast *ambiente*, mis tähendab justkui vööga ümbritsema tõusu või kõrgendikut³⁷. Ladina juurtega sõna algupäraselt tuli sõnast *amb-īo* (-īvi, -ii, -ītum). Ladinakeelse sõnastiku mõnede täpsemate sõna seletuste kohaselt tähendab see “ringi minema” või “millegi ümber”, “piirama”, “ümber piirama”, “ümbritsema”, “hõlmama”.³⁸

Pulpitum

Kartaago piiskop, Cyprianus (ca. 200-258. a.), mainis terminit “pulpitum” seoses lugejate ordineerimise juhistega. Ladina sõnastiku järgi, inglise keelne sõna “pulpit” on tulnud ladinakeelsest sõnast *pulpitum*, (-i), mis tähendab “lavastus”, “tellingud”, “platvorm” avalikeks esindusteks, loengute või vaidluste pidamiseks ning näitlejate “lava” (vt. lisa 3.) tähenduses ehk ladina keeles *scene*.³⁹ Isidorus täiendab, et “scene” oli platvorm (*pulpitus*) teatri osas (*orchestra*), kus näitlejad esinesid (tragöödia-, komöödias jms). Sõna “scene” on kreeka keelest σκηνή (eesti keeles: telk või onn), sest see meenutas maja viilu.

Isidorus defineeris sõna “pulpitum” sõnaseletavas *Etymologies*. Inglise keeles tähistatakse tänapäeval mõiste “kantsel” sõnaga “pulpit”, seetõttu on asjakohane siin töös tuua Isidoruse definitsiooni, mis on tõlgitud inglise keelde:

³³ Kunstileksikon, 22: “almemor (hbr. k) e. bema - poodium sünagoogi keskel, kus loetakse ette toorat”.

³⁴ Kunstileksikon, 57.

³⁵ Greek-English Lexicon (LSJ).

³⁶ Konstantinos Kourouniotes and Homer A. Thompson. The Pnyx in Athens. Kd. Vol. 1. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 1932, 91-94.

³⁷ Viollet-le-Duc, 406.

³⁸ Oxford Latin Dictionary (OLD).

³⁹ Samas.

“The ambo (*pulpitum*) is so called because the reader or psalmist stationed in it can be seen by the people (*populus*) in public (*publicum*), so that he may be heard more easily.”⁴⁰

Manuale lectorium; Letner

Manuale lectorium (lad. k.) on termin, mis viitab käsitsi kaaskantavale lugemispuldi konstruktsioonile.⁴¹ Ilmselt viidates just *manuale lectorium* lugemispuldi tüübile (vt. lisa 4), märgib Viollet-le-Duc, et lugemispult oli enamasti mobiilne platvorm kiriku või kloostri hoovis.⁴² Kreeka keele sõnastik⁴³ seostab üleval mainitud ladinakeelse sõna “analogium” kreeka keele (τό) ἀναλογεῖον, mis viitab edasi mõistele *manuale lectorium* ja sõnale (τό) ἀναγν-ωστήριον, mis tähendab “letner” või “lugemispult”.⁴⁴

Letneriks nimetati samuti rõduga varustatud vaheseina, mis eraldas keskajal rooma-katoliiklikus kirikus kooriruumi pikihoonest. Selline lahendus levis Põhja-Euroopas ning eriti dominiiklaste ja tsistertslaste kloostrite kirikutes.⁴⁵ Sigrid Reiles sõnastab oma magistritöös keskaja arhitektuuri kirjeldavas sõnastikus mõistet „letner“ järgmiselt: “Võidukaare alla või ette ehitatud massiivne vahesein, mis eraldas vaimulikele ja aadlile määratud kooriruumi lihtrahvale kuuluvast pikihoonest.”⁴⁶

Cathedra

Ladina *cāthēdra* (-ae)⁴⁷ ja kreeka (ἡ) καθέδρα⁴⁸ viitavad samadele tähendustele: “tool”, “iste”, “iste asend”, õpetaja või professori “tool”, samba “alus” ning valitseja “troon”.⁴⁹ Seetõttu andis mõiste *cathedra* väliskantslile tähenduse varjundjundi, mida saab väljendada sõnaühendi abil “valitseja rõdu”. Saksa keele terminites “Predigtstuhl” ja “Heilumsstuhl” säilis sõnaliide “-stuhl”. Samuti prantsuse sõnaühend “Chaire à prêcher” on

⁴⁰ The *Etymologies* of Isidore of Seville, 310: “Ambo nimetatakse selliselt seetõttu, et lugeja või laulja seistes sellel, on nähtav rahvahulgas nii, et teda on paremini kuulda.”

⁴¹ Brill’s New Pauly. “Manuale.” *Antiquity* volumes edited by: Hubert Cancik and , Helmuth Schneider. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/manuale-e721760>. 2006, (vaadatud 17.07.2017).

⁴² Viollet-le-Duc, 406.

⁴³ Greek-English Lexicon (LSJ).

⁴⁴ Samas.

⁴⁵ Eesti Arhitektuur, 3. Tallinn: Kirjastus Valgus, 1997, 81.

⁴⁶ Sigrid Reili. *Väike saksa-eesti keskaja arhitektuuri seletav sõnastik*. Magistriprojekt. Tartu: Tartu Ülikool, 2005, 27.

⁴⁷ Oxford Latin Dictionary (OLD).

⁴⁸ Greek-English Lexicon (LSJ).

⁴⁹ Samas

viide istele või troonile. Saksa ja prantsuse terminid viitavad varakristlikule traditsioonile, mille kohaselt piiskop teenistuse ja kõne ajal istus.⁵⁰ Eusebios Kaisareast (umbes 260. – 338-339 a.), kirjutas, et piiskop Paulus Samosatast püstitas “bema” ja “kõrget trooni”⁵¹ millelt sai kõneleda. Terminist on tulnud mõiste “katedraal” piiskopliku kiriku tähenduses. Piiskopi tool esindab sel juhul kõnealuses kirikus piiskopi võimu.⁵²

Tribunal

Sevilla Isidoruse järgi on “tribunal” kõrge koht, millelt igaüks on kuuldav ja kust preester kuulutab eluks vajalikke otsuseid (*tribuere*).⁵³ See on mõneti eksitav selgitus, sest mõiste “tribunal” on tulnud krisliku sõnavarasse Rooma basiilikas oleva platvormi (*βῆμα*) nimitusest seoses haldusametnike formaalsete tööülesannete täitmisega antiikajal. Terminit kasutati samuti militaarlaagrites oleva platvormi kohta, kust kõrgema auastme militaarteenistuja jagas sõduritele ülesandeid. Mõnikord oli taoline platvorm püstitatud keisrile.⁵⁴

Sambapühakud

Jens Fletcheri raamatus väliskantsliga on võrreldud sammast, kuhu 5. sajandil tavaelust eraldus Põhja-Süüria munk, keda hiljem tunti Sambapühaku Siimeoni nime all. Munk õpetas, manitses rahvast ning vastas küsimustele äärmuslikesse tingimustesse viidud elu ideaalide kohta.⁵⁵ Lahkamata siin töös säärase ideaalide tekkimise põhjuseid, võib mainita et Siimeonil oli arvukalt järgijaid, sest asketism oli väga populaarne.⁵⁶ Seetõttu võib

⁵⁰ Gerhard Gietmann. Pulpit. *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 12. New York: Robert Appleton Company, 1911, <http://www.newadvent.org/cathen/12563b.htm>, (vaadatud 17.07.2017).

⁵¹ The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, Volume I: Aachen – Basilians. Creator Philip Schaff, edited by Samuel Macauley Jackson jt. Princeton Theological Seminary. Grand Rapids, Michigan: Baker Book House, 1951, 150.

⁵² Hassett, Maurice. "Cathedra". *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 3. New York: Robert Appleton Company, 1908, <http://www.newadvent.org/cathen/03437a.htm>, (vaadatud 17.07.2017).

⁵³ The *Etymologies* of Isidore of Seville, 310.

⁵⁴ Philip Smith. Tribunal. Article by Philip Smith, B.A., of the University of London on p1148 of William Smith, D.C.L., LL.D.: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, London, 1875, http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Tribunal.html, (vaadatud 17.07.2017).

⁵⁵ Jens Fletcher, 127.

⁵⁶ Arthur Võõbus. Askeetlikud aktid. Liikumine. Süüria munkluse vaimumaaailmast. Usuteaduse doktori väitekirj. “Munklus Süürias, Mesopotaamias ja Pärsias kuni 10. sajandini: selle tekkimine, ajalooline areng ja kultuurilooline tähendus. Aja- ja kultuurilooline uurimus Süüria munkluse kujunemisest, vormidest, iseloomust ja tähendusest jakobiitide ja nestoriaanide juures”. Teksti on toimetanud Amar Annus. Tartu: 1942, (475 lk), http://www.kirikiri.ee/article.php?id_article=460, (vaadatud 17.07.2017).

askeetide sambaid õigusega nimetada väliskantslite üheks väljendusvormiks, mille kohta leidub ka rohkelt kunstiajaloolist materjali, eriti Ida kiriku traditsioonis.

Kantsel

Viollet-le-Duc mainis, et ambo konstruktsioon oli muutunud kiriku hoone osaks 13. sajandil, kui dominiilkased ja jakobiinlased hakkasid ehitama 2-löövilisi kirikuid, millest üks löövidest oli reserveeritud missa läbiviimiseks, teine jutlustamiseks. Kantsli konstruktsioon moodustas eenduva rõdu või seina konsooli, kuhu pääses trepistiku kaudu, mis oli ehitatud müüristikku. Seda tüüpi kantsel oli näiteks jakobiinlaste kloostri kirikus Toulouse's.⁵⁷

Mõiste “kantsel” kiriku liturgia on seletatud järgmiselt: “kõnetool, evangeeliumi kuulutamise ja jutluse pidamise koht kirikus. Arenes välja ambost, mis asetati koori ruumi ja pikihoone vahele püstitatud vaheseinale ehk võrele, kust peeti jutlusi”⁵⁸. Kantsli mõistele osutav ladina sõna *cancelli* (-*ōrum*), tähendab tõepoolest “piire”, “võre”, “tõkke”⁵⁹ ja kantsli nimi tuleneb otseselt sellest, et lugemispult asetati kirikus koori lähedal asuvale võrele või vaheseina konstruktsioonile kiriku koori ees.

Kunstileksikonis mõiste “kantsel” sõnastatud järgmiselt: “kantsel (ld.k cancelli e. võre, piire) - ka räästtool, kõnetool kirikus; kujunes varakristlikust ambonist. Algselt kõrgendatud poodium lugemispuldiga, 13. saj hakkas kujunema klassikaline vorm, mis koosnes jalast, rinnatisega piiratud ümmarguse või polugonaalse põhiplaaniga korpusest, kõlaräästast selle kohal ja pulti viivast rinnatisega trepist. Kantsel omandas erilise tähtsuse luterlikus kirikus. Lisaks kirikuruumis paiknevatele olid keskajal levinud ka välikantslid: väikesed piirdega rõdud, milleni pääses mööda kirikusisest müüritreppi. Luterlikes kirikutes koosnesid kantslid enamasti spiraalsest sambast või Moosese kujust, hulknurksest korpusest, mis võis olla rikkalikult dekoreeritud (nt. külgedel apostlid, stseenid Kristuse kannatustest või apostlite tegudest), ka kõlaräästas oli sageli skulpturaalse dekooriga.”⁶⁰

Väliskantsel

Mõiste “kantsel” on eesti keelde tulnud saksa keelsest sõnast *die Kanzel*, mille kirjalikud morfoloogilised vormid on, olenevalt otstarbest, väga mitmekesised: Freikanzel,

⁵⁷ Viollet-le-Duc, 408.

⁵⁸ Liturgia sõnastik, 2013, lk 192.

⁵⁹ Oxford Latin Dictionary (OLD).

⁶⁰ Kunstileksikon, 186.

Benediktionsloggia, Heiltumskanzel, Heiltumsstuhl, Predigtstuhl, Ablasskanzel, Pilgerkanzel, Feldkanzel, Friedhofskanzel jms.⁶¹ Mainitud kantslite nimetused osutavad funktsioonidele, mis on seotud kantslite kasutusega väljaspool kirikut.

Guido Schoenberger kirjutas saksa kunstiajalugu käsitlevas leksikonis 1937. aastal, et sõna otseses mõttes tähendab sõna “väliskanzel” seda, et vaatamata erinevale kujule, väljast poolt kiriku hoonet asuv kantsli rajatis on samasugune sellele, mis asub kiriku hoone sees. Schoenberger leiab, et sisulist erinevust väliskantslil ja kantslil pole ning neid kasutati sarnastel eesmärkidel. Liitsõna *Außen-*, Schoenbergeri arvamusel kohaselt, viitab väljas asuvale ehituskonstruksioonile. Arhitektuurilises kontekstis on tegu kas hoonele juurde ehitatud konstruksiooniga (vt. lisa 8, 9) või eraldiseisva rajatisena (vt. lisa 11,12). Lisaks on olemas ka vahepealne variant, mis on osa hoone arhitektuurist (vt. lisa 13). Eraldiseisva rajatisena kasutati väliskantslit nii kiriklike kui ilmalike eesmärkides. Väliskantslit kasutati samuti õnnistamiseks ja reliikviate näitamiseks.⁶²

Heinrich Otte 1883. aastal kirjeldab väliskantslit: Mõnikord on kirikuhoonest väljapoole paigutatud kantsleid, ... need ei ole alati mõeldud jutlustamiseks, vaid toimivad pühakute austamise toolina, mis sarnaselt rõdudele ja galeriidele funktsioneerisid reliikviate presenteerimise kohana.⁶³

Heinrich Bergner defineeris 1900. aastal mõiste "Außenkanzel" selliselt, et väliskanzel, rahva seas tuntud kui vabaltseisev, “Tetzel”-tüüpi ja reliikviate näitamisekantslid, või -toolid, mille juurde pääseb nii seestpoolt, väljast avast või täielikult

⁶¹ Guido Schoenberger, 1293-1306, e.k.: Freikanzel – eraldi seisev; Benediktionsloggia – õnnistusrõdu; Heiltumskanzel – reliikvia näitamise kantsel; Heiltumsstuhl – reliikvia tool/troon; Predigtstuhl – jutlustamise tool; Ablasskanzel – vabaltseisev kantsel; Pilgerkanzel – palverändurite kantsel; Feldkanzel – väljakul olev kantsel; Friedhofskanzel – kalmistu kantsel.

⁶² Guido Schoenberger: Dem Wortsinn nach bedeutet Außenkanzel im Gegensatz zu der innerhalb eines Raumes befindlichen Kanzel eine formgleiche oder ähnliche Anlage außerhalb eines Bauwerks. Hier kann sie im architektonischen Zusammenhang mit diesem Gebäude errichtet sein: angebaute Außenkanzel oder freistehend: Freikanzel. Dazu kommt als Zwischenform die in die architektonisch ausgestaltete Umgebung eines Bauwerks einbezogene Außenkanzel.

⁶³ Heinrich Otte. Heidelberg historische Bestände – digital. Universitätsbibliothek Heidelberg: Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters (Band 1): Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters — Leipzig, 1883. Seite 301, Anmerkung 1, digi.ub.uni-heidelberg.de (vaadatud 27.04.2017) : “Zuweilen sind äusserlich an den Kirchengebäuden Kanzeln angebracht, ...dies sind aber wohl nicht immer Predigt-, sondern meistens Heiligtumsstühle, welche wie ähnliche Altane und Galerien ... zur Vorzeigung von Reliquien dienen.”

eraldiselisev, mis on kasutusel suurtel pühadel, palverändurite sihtpunktides, kusjuures välikantslid on levinud Steiermark piirkonnas.⁶⁴

Hans Koepf kirjutas arhitektuuri sõnastikus, et kantslit kiriku välisseinal, millele saab tavaliselt uksest kiriku seest, aga harvemini trepist väljastpoolt, kasutati jutlustamiseks ja reliikviate näitamiseks. Seega esineb väiksemates palverändurite kirikutes Saksamaal alates 14. sajandist. Välikantsliks nimetati ka samasugustel eesmärgidel kasutatud kiriku avatud torn-rõdu või rõdu, mis asus kiriku peaportaali kohal.⁶⁵

⁶⁴ Heinrich Bergner. Grundriß der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland von den Anfängen bis den 18. Jh., 8, Göttingen, 1900. 245: 2. "Außenkanzel, volkstümlich auch Ablaß-, Tetz- und Heiligtumskanzeln oder -stühle genannt, sind zur Volspredigt an hohen Festen, bei Wallfahrtsorten, vorzüglich aber zur Vorzeigung und Erklärung von Reliquien angelegt worden, entweder von innen zugänglich ... oder außen angelehnt oder ganz freistehend, als Feldkanzeln in Steiermark häufig."

⁶⁵ Hans Koepf. Bildwörterbuch der Architektur. Stuttgart, s. v. "Außenkanzel", 2. Auflage 1974: "Kanzel an der Aussenwand einer Kirche, meist durch eine Tür vom Kircheninnern her, seltener über eine Treppe von aussen zugänglich, zur Predigt und Reliquienweisung, daher meist an kleineren Wallfahrtskirchen, in Deutschland seit dem 14. Jahrhundert. Auch ein dem gleichem Zweck offener Altan oder Balkon über einem Kirchenportal wird Außenkanzel genannt."

1.2. Mõistete ristkasutus

Kindlaid traditsioone „kantsli“ mõiste kasutuses pole tekkinud. Platvormitaolisi ehituslikke struktuure mainitakse paljude varakeskaja autorite töödes, sealjuures kasutatakse arvukalt sünonüüme. Kartaago piiskop *Cyprianus*, (u. 200–258. a.) kasutab sõna “pulpitum”, mis tähistab kõrgendust, millele kõnelejad tõusevad, et “jumala head sõnumit ja juhtnööre” jagada⁶⁶ samas tähenduses kui “tribunal” (*Epistle 39.4.1*). Mõiste “bema” üks tähendustest on “tribunal”, seetõttu mõiste “cathedra” üks tähendustest osutab sellele, et preester loeb sealt kristlase eluks vajalikke ettekirjutusi ja kuulutab sealt “seadust ja õiglust”.⁶⁷

Bütsantsis 5. sajandil elanud koguduse ajaloo kirjapanija Sokrates mainis, et Püha Krisostomus oli paigaldanud ambo selleks, et pöörduda rahva poole “olla selgesti kuuldav”⁶⁸. Sokratese kaasaegne, *Historia ecclesiastica* autor, Sozomen kirjeldas, kuidas tunnistaja abil leiti ambo alt otsitud pühaku säilmed.⁶⁹ Sozomeni ajalugu annab edasi sama loo ka Püha Krisostomusest: ta jutlustas istudes troonil, mis asus bemal ehk “lugejatele mõeldud platvormil”⁷⁰. Sozomen nimetab kohta, kust peetakse jutlust sellesama sõnakombinatsiooniga, ning kasutas selgituses nii ambo kui bema mõisteid. Ta põhjendas rajatiste vajadust sellega, et kõneleja on sellelt “hästi kuuldav”⁷¹. Lugemispuldi kohta kasutati ka sõnu “suggestus”, “solea”, “pyrgus” ja “ostensorium”⁷².

Viollet-le-Duc kasutas väliskantsli konstruktsiooni kohta terminit “chaire en plein vent”. Itaalia keeles kõige sagedamini kasutatakse sõna “pulpito esterno”, harvemini esineb “pergamo esterno”. Eriti palju sõnakombinatsioone väliskantsli kohta on inglise keeles: “outdoor pulpit”, “uninclosed pulpit”, “open pulpit”, “external pulpit”, “open air pulpit”.

⁶⁶ The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, 150.

⁶⁷ Gietmann, samas.

⁶⁸ Sokrates Scolasticus. The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus. Revised, with notes by The Rev. A.C. Zenos, D.D. *Historia ecclesiastica*. Chapter V.—*John draws down upon Himself the Displeasure of Many Persons of Rank and Power. Of the Eunuch Eutropius*. 258. <Elektrooniliselt kättesaadav: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf202.html>, [17.07.2017]>.

⁶⁹ Sozomen. *Ecclesiastical History* (Book IX). Chapter 1. *Chapter 2. Discovery of the Relics of Forty Holy Martyrs*.. Translated by Chester D. Hartranft. From Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 2. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY: Christian Literature Publishing Co., 1890.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight, <http://www.newadvent.org/fathers/2602.htm> ja <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf202.html>, (vaadatud 17.07.2017).

⁷⁰ The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, 150.

⁷¹ Samas.

⁷² Samas.

Taanis nimetatakse väliskantslit “udadvendte prædikestol”, Rootsis on see nimega “yttre prediktol” ja soome keeles “ulkoinen saarnastuoli”.⁷³

Mõned autorid on eristanud kiriku kantslit väliskantslist ja kasutanud kiriku kantsli mõistes sõnaliide sise- ehk “sisekantsel”. Keskaja arhitektuuri käsitlustes kohtab pigem sõna kantsel või kiriku kantsel, millest eeskujud võetud ka kaeoleva töö kirjutamisel.

Mõiste osas võib kokkuvõtvalt öelda, et nii kiriku kantsli kui väliskantsli juured viitavad samale päritolule. Väliskantsli eelkäija, lugemispuldi mobiilne või statsionaarne konstruktsioon, võis asuda kiriku hoones, kirikuaias või kiriku lähedal asuval turuplatsil. Eelpool väljatoodud mõistete seletusi analüüsides, võib märgata, et ainult kiriku *kantsel* ja *cathedra* on terminid, mis tähistavad keskaja arhitektuuris selliseid konstruktsioone, mis kõige tõenäolisemalt asusid kiriku hoones.

⁷³ Altenloh, 1.

1.3. Ambo ja bema kristlikus arhitektuuris

Enne Galeriusse tolerantsus-lepingu sõlmimist (311. a.) ja Milano edikti (313. a.) kehtestamist⁷⁴, polnud kristlastel õigust avalikeks kogunemisteks. L. Michael White kirjutab, et umbes aastatel 50-150 pidasid kristlased koosolekuid kodudes. Varajase perioodi kristlusi iseloomustakse liikmete sotsiaalse staatuse madalama seisusega toonases ühiskonnas⁷⁵. Algkristliku koguduse religiooni võis sellel etapil iseloomustada sõnadega “päästja kultus”. Ja pole märke, et sellel ajal kodud, kus algkristlased kogunesid, oleksid teenistusteks eriliselt kohandatud.⁷⁶ Varakristlikku koguduse tava koguneda kodudesse, kujunes Jeesuse⁷⁷ ja hiljem apostlite⁷⁸ eeskujul, mil rituaalseteks toiminguteks ja Pühakirja lugemiseks kasutati koguduse liikmete kodusid ning kasutati eluruumidest vaid üksikuid tubasid. Umbes aastani 200 ei ole uurijate arvates põhjust rääkida spetsiifiliselt kristlikust arhitektuurist.⁷⁹

Järgmisel perioodil, umbes 150.-250. aastatel, toimusid kristlaste kogukonnas muutused, mis leidsid kajastust ka kogunemisepaikkade valikutes. Jätkati kogunemist kaaskristlaste kodudes, kuid osteti ka kinnisvara, mis sobis paremini koguduste majadeks. Rooma-kreeka traditsioonis ehitatud kaasaegsed majad kohandati kristlaste vajadustega. Tekkisid nn *domus ecclesiae*.⁸⁰

Dura Euroopa väljakaevamistel on avastatud säilinud ehituste kompleks, mille hulgas on üks kodukiriku näide. Ühes ruumis asuvad bema konstruktsiooni jäänused. Uurimuste kohaselt, bema, mis on leitud Dura Euroopa väljakaevamistel, paigutatakse 3. sajandisse. Arvatakse, et kristliku koguduse majana võeti see kasutusse ca 240. aastal, I poolel⁸¹.

⁷⁴ Internet Medieval Sourcebook at the Fordham University Center for Medieval Studies. *Galerius and Constantine: Edicts of Toleration 311/313*. Paul Halsall is the editor, with Jerome S. Arkenberg as the contributing editor. First created in 1996. New York: Fordham University, 2006- 2011, <http://sourcebooks.fordham.edu/halsall/source/edict-milan.asp>, (vaadatud 17.07.2017).

⁷⁵ L. Michael White. *The Social Origins of Christian Architecture. Texts and monuments for the Christian Domus Ecclesiae in its environment*. Vol.II. Harvard Theological Studies 42. Valley Forge, Pennsylvania: Trinity Press International, 1997, 19.

⁷⁶ White, samas.

⁷⁷ Matteuse 26:17-18.

⁷⁸ Rooma 16:5; 1.Korintuse 16:19; Kolossa 4:15; Filemoni 1:2.

⁷⁹ White, 6, 19.

⁸⁰ Samas, 20.

⁸¹ Samas, 18.

Varakristlik kogudus laenas bema kui sobiva kaasaegse arhitektuurilise motiivi, ning kohandas kodukirikutes konstruktsiooniks, millelt uurijate arvates loeti piiblikeste⁸².

Umbes aastatel 250-313 jätkasid kogudused kogunemisi *domus ecclesiae*-tüüpi majades⁸³, kuid kasutusele võeti järjest suuremaid hooneid. Üheks selliseks näiteks on esimesena kristlaste kirikuna mainitud San Crisogono kirik Roomas⁸⁴, mis pole veel basiilika ega nii monumentaalne, kui näiteks Laterani kirik Roomas, mis oli püstitatud pärast 313. aastal toimunud Constantinuse reformi⁸⁵.

Viimaste kümnendite väljakaevamised on paljastanud mõned huvitavad faktid kristliku arhitektuuri kohta.⁸⁶ Pärast Jeruusalemma templi hävitamist 70. aastal, toimusid juutide pühakojade ehituses mõningad liberaalsed muudatused. Kasutusse oli võetud sünagoogina tol ajal laialdaselt avaliku hoonena tuntud basiilika. Paganliku mütoloogiaga seotud motiivid olid suhteliselt kergelt kaasatud ka sünagoogi teenistusse.⁸⁷ Robert Millburn väidab, et sünagoog justkui “puhastas” basiilika (vt. lisa 4) selle paganlikukest elementidest ja aitas kaasa basiilika-tüüpi kirikute kasutuselevõtmisele kristlikus arhitektuuris. Millburn lisab, et kristliku arhitektuuri ja juutide sünagoogi vaheline mõju oli tol perioodil vastastikune.

Arvatakse, et ambo võeti üle kasutusele sünagoogide eeskujul. Tabori mäe lõuna poolisel väljakul asub Beit Alpha sünagoog, mis on veidi hilisem Dura Euroopa majast ja väga sarnane kristlikule basiilikale. Pühamu orientatsioon, sarnaselt kristlikule arhitektuurile, on suunatud Jeruusalemma poole. Hoone lõunaosas ühele sambale toetuv platvorm on ilmselt ambo, millelt rabi luges Tora seadust.⁸⁸ Kristliku basiilika varase näitena võib tuua ka Leptis Magna basiilika, mille põhiplaanel on näha ambo ja astmeline platvorm, mis asuvad hoone kagu suunas (vt. lisa 5).⁸⁹

Terminid “kantsel” ehk *pulpitum* mainitakse umbes 249-268. aastatel Kartaago piiskopi, Cyprianuse (ca. 200-258) ordineerimise juhiseid sisaldatavates kirjas (*Epistle*

⁸² Allan Doig. *Liturgy and Architecture: From the Early Church to the Middle Ages* (Liturgy, Worship and Society Series). First published by Ashgate Publishing, 2008. New York: Routledge, 2016, 12.

⁸³ White. 20.

⁸⁴ Samas.

⁸⁵ Samas.

⁸⁶ Robert Milburn. *Early Christian Art and Architecture*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1988, 83.

⁸⁷ Milburn, samas.

⁸⁸ Samas.

⁸⁹ Samas, 155.

39.4.1)⁹⁰, mis on esimene kirjanduslik viide kiriku sisustusele kiriku hoones üldse. Termin kasutatakse seoses lugeja ordinatsiooniga Kartaago kirkus, kusjuures Cyprianuse tekstis kasutatakse *pulpitum* kõrval terminit “tribunal”⁹¹ (vt. p.1.2 “Mõistete ristkasutus”). Taolise konstruktsiooni kasutamine mis aitas kaasa teenistuse läbiviimisele pidulikus ordinatsiooni sündmuses, näitab koguduse majades kasutusel olnud rituaalse otstarbega sisekujunduselementide kasvavat tendentsi. White pöörab tähelepanu “pulpitum’i” konstruktsioonile, kui erilisele paigale toleaeegses kiriku kooris, kus paiknes vaimulikkond, aga täpsemalt platvormitaolisele struktuurile “tribunal”, mis täitis antiikajal formaalseid haldusasutuse üesandeid.⁹² White täpsustab, et termin osutab veidi kõrgemaks tõstetud platvormile koguduse ruumi lõpus, kus asus vaimulikkond. Selles kirjatekstis ei mainita veel jutlustamist, kuid sõnadekombinatsioon “*ad pulpitum venire*” tuli hiljem käibele tehnilise terminina lugeja ordineerimisest Kartaago kirikus.⁹³

Constantinuse reformi järelmõjuna kujunes koguduse maja põhiliseks vormiks vana-kreeka arhitektuuri mõjutustega avar basiilika, mis sobis hästi kristlaste vajadustega teenistuse läbiviimisel. Basiilika kasutusele võtmine kristlikus arhitektuuris, mis oli arhitektuuri vormina oli Rooma impeeriumis levinud avaliku hoonena ning ka keiserliku paleena, olenes otseselt Constantinuse keiserlikust patronaažist.⁹⁴

Enne 375. aastat ei olnud kristliku kiriku korralduses erilisi ettekirjutisi organisatsiooni liturgia läbiviimise või arhitektuuriliste erisuste kohta. *Constitutiones Apostolorum* (375.-380. aastad) pani paika varakristluse aegu kinnistunud doktriinid ja kujunenud teenistuse korda. *Constitutiones Apostolorum* 2. raamatus 57. peatükis on instruksioone kogudusele kiriku hoone ilme ja teenistuse läbiviimise korra kohta. Selles on ettekirjutatud, et kiriku hoone olgu piklik ja suunatud itta; kirikut on võrreldud laevaga,

⁹⁰ White, 68-69: “*Hunc ad nos, fratres dilectissimi, cum tanta Domini dignatione venientem, testimonio et miraculo eius ipsius qui se persecutus fuerat inlustrem, quid aliud quam super pulpitum id est super tribunal ecclesiae oportebat inponi, ut, loci altioris celsitate subnixus et plebi universae pro honoris sui claritate conspicuus, legat praecepta et evangelium Domini quae fortiter ac fideliter sequitur? Vox Dominum confessa in his cottidie quae Dominus locutus est audiat...*” To the church of Carthage concerning the ordination of the confessor Celerinus to the office of reader: “When this man (Celerius) came to us, beloved brethren, with such honor of the Lord [i.e. his status as confessor] being honored even with the testimony and amazement of the very men by whom he had been persecuted, what else was there to do than to place him upon the pulpit, that is, upon the tribunal of the church, so that, propped up in the place of highest elevation and conspicuous to the entire congregation for the fame of his honor, he may read the precepts and gospels of the Lord which he follows with such courage and faith? Let the voice that has confessed the Lord be heard daily concerning those things which the Lord spoke...”

⁹¹ Samas, 69.

⁹² Samas, 69 (viide 18).

⁹³ Samas, 23, ja Vol. I, 124.

⁹⁴ Samas, 18 (Vol. I).

diakoneid laeva meeskonnaga ja piiskopi laeva kapteniga. Idas asusid pingid preesterkonna jaoks – nende keskel asus piiskopi troon, diakonid pidid seisma, kogudus asus teisel pool ehk siis lääne poolel ja naised pidid olema viisakalt ja vaikselt kõigest teistest eraldi. Lugeja pidi asuma kiriku keskel kõrgemal kohal. Ta luges Moosese, Kohtmõistjate, Kuningate ja Prohvetite raamatutest; vahepeal nautis kogudus lauljate esitatud Taaveti hümne ja seejärel loeti Apostlite tegude raamatust ja Pauluse kirju; seejärel luges diakon või presbüter evangeeliumit.⁹⁵

Constitutiones Apostolorum juhised liturgia korraldamise kohta olid ilmselt oluliseks teguriks lugemispultide tekkimises. Teenistuse läbiviijate põhiline vajadus “olla paremini kuuldav” tingis lugemispuldi asukohta pikihoone keskteljel, kuid selle asetus kirikus sõltus sageli ka paikkondlikest tingimustest⁹⁶.

Kreeka üks suurimatest linnadest, Thessaloniki, oli tähtis kristluse jaoks eelkõige apostel Pauluse tõttu, kes külastas antiiklinna oma ringreisil ja asutas seal koguduse. Thessaloniki ehk Saloniki nn Pauluse kantslina tuntud ambo dateeritakse ajavahemiku 4.-6. sajand.⁹⁷ Pauluse kantsel on seda tüüpi ambo, mis asus poolringikujulises pikihoones, sest selle keeruline ikonograafiline sõnum eeldas, et see on vaadeldav kõigist küljest (vt. lisa 10).⁹⁸

Idakirikutes viis lugemiskohast altarini madala rinnatisega pikk läbipääsutee solea.⁹⁹ Selline ambo ja solea kooslus oli ka Hagia Sofia katedraalis. 6. sajandi I poolel, 537. aasta lõpus Julianuse poolt Konstantinoopolis püstitatud Hagia Sofia kirik sai kannatada 550. aastatel korduvalt toimunud maavärinates, mil suur osa kiriku katusest, kaasa arvatud kuppel, varises kokku, purustades muuhulgas ka ambo ja altari. 562. aastal uuesti ülesehitatud katedraali ilme on laiemalt tuntud tänu Paulus Silendiariuse poeemile.¹⁰⁰ Ajaloo ühe kuulsaima kiriku ambo asetus ruumis on näha lisa 6. Altari poolt viis trepistik sammastele toetuvale ovaalsele platvormile, millelt preester teisel pool asuva trepistiku kaudu võis minna

⁹⁵ *Constitutiones Apostolorum. The Work Claiming To Be The Constitutions Of The Holy Apostles, Including The Canons*; William Whiston's Version, Revised From The Greek; with a Prize Essey at the University of Bonn, upon Their Origin and Contents; Translated from the German, by Irah Chase, D. D. New York: Appleton & company, 1848.

⁹⁶ Gietmann, samas.

⁹⁷ Samas..

⁹⁸ Nino Zchomelidse. The Epiphany of the logos in the Ambo in the Rotunda (Hagios Georgios) in Thessaloniki. *Academia*. Allikas on elektrooniliselt kättesaadav registreeritud kasutajal:

https://www.academia.edu/10738488/The_Epiphany_of_the_logos_in_the_Ambo_in_the_Rotunda_Hagios_Georgios_in_Thessaloniki, (vaadatud 17.07.2017), 89.

⁹⁹ The Dictionary of Art, Vol. 1, 764.

¹⁰⁰ Cyril A. Mango. The Art of the Byzantine Empire 312-1453. Englewood Cliffs. Published by Prentice Hall. 1972, 80–91.

koguduse poolele või tõusta vastupidises suunast kõnealusele platvormile ja lahkuda teistkaudu altari poolele. Hagia Sofia ambo eriline roll seisnes selles, et lisaks kirikuga seotud teenistustele, toimusid sellelt ka kroonimise tseremooniad¹⁰¹.

Ambo de asetused kirikutes polnud kindlalt määratud. Mõnikord asus see pikihoone ja koori vahel, kuid võis paikneda pikihoone keskel. Vene õigeusu kirikus tähendab mõiste ambo poolringikujulisi astmeid ikonostaasi nn kuninga värava ees, kuid piiskopaaalsetes katedraalides asus ambo keset kirikut. Kreeka-katoliku kirikus jäi ambo asetused harikult kiriku külgedele. Ida-katoliku kirikutes nimetati amboks ikonostaasi ees asuvat lauda, kuhu asetati krutsifiks ja küünlad. See oli koht, kus toimusid ristimised, laulatus ja konfirmatsioon. Ambo oli valmistatud erinevatest materjalidest. Need olid puidust, kullatud või marmorist; seda võidi kaunistada mosaiikidega või reljeefidega. Mõnikord oli ambo kohal sammastele toetuv varikatus.¹⁰² Süüria ja Lähis-Ida kirikutes täitis 4-7. sajanditel ambo ülesandeid ehitisi, mis asus pikihoone keskel ja sarnanes sünagoogides kasutatava *bema* konstruktsiooniga. Qirgize ja Behyo kirikutes, Süürias, nimetati bema kivist platvormi koos selle peal poolringis (hobusekujuliselt) paigutatud pinkide reaga ja see oli eraldatud kiriku idatsoonist madala vaheseinaga.¹⁰³

Katoliku kirikus võis ambo koosneda kolmest platvormist, mida ühendasid kerged trepiastmed. Kõige ülemisel, mis asus koguduse ees, seisis diakon, kes luges kogudusele evangeeliumi, kuulutas edikte või luges diptühhonisse sisse kandmisele määratud nimed ning paastu ja teiste pühadega seotud korraldusi või korraldas tegevusi, mis olid seotud pühakute ja märtrite tähtpäevadega. Lisaks kuulutati uued imeteod, loeti ette uued kiriku ametisse astunud või kuuluti ketserlusse langenuid. Ülemine tasand oli mõeldud diakonite ja preestrite jutlustamiseks, piiskopid jutlustasid tavaliselt piiskoptoolilt. Teisel tasandil, mis asus altari ees, lugesid abidiaakonid epistleid ning kõige alumiselt tasandil lugesid madalama positsiooniga vaimulikud Pühakirja tekste. Varsti ilmnesisid ebamugavused ühe ambo kasutusega seoses lugejate, diakonite ja preestri liikumistega ambo trepistikul.¹⁰⁴ Logistika

¹⁰¹ Samas.

¹⁰² Encyclopedia Britannica.

¹⁰³ The Dictionary of Art, Vol. 1, 764.

¹⁰⁴ Encyclopedia Britannica.

sundis otsima lahendusi, mistõttu hakati paigaldama pikihoonesse kaks ambot,¹⁰⁵ mille vahel jagati kõik need eelmainitud funktsioonid.

Seal kirikutes, kus oli kasutatud kahte ambo lahendust, asusid nad vastu sambaid, mis eraldasid koori pikihoonest.¹⁰⁶ Püha Clementiusele, ühele Rooma esimestest, 88.-99. aastatel ametis olnud piiskopitest, pühendatud kirikus, on näide pikihoone vastastikku paigutatud ambodest (vt. lisa 7), mis moodustasid varem lahutamatu osa pikihoone vahekäigus paigutatud vaheseinast, mis eraldas kogudust vaimulikest. San Clemente kiriku ajalugu ulatab keiser Nero aegadesse ja toimub kirikuna tänapäevani; väljakaevamistel on avastatud kihistusi alates 1. sajandist, kus on näha, et see teenis varakogudust kodukirikuna.¹⁰⁷ Teisemaailmasõja ajal pommitamise käigus kannatada saanud kirik on taastatud, kuid tänapäeval ambod ei ole omavahel ühendatud. San Clemente kirik on lisaks üks paremaid näiteid sajandite pikkusest transformatsioonist *domus ecclesiae* rooma-katoliku basiilikaks.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Caryl Coleman. Ambo. *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company, <http://www.newadvent.org/cathen/01381e.htm>, (vaadatud 17.07.2017).

¹⁰⁶ The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, 150.

¹⁰⁷ White, 2.

¹⁰⁸ Basilica San Clemente - Official website. Designed by Antonio Nuccilli, <http://basilicasanclemente.com/eng/index.php/tour/virtual-tour>, (vaadatud 17.07.2017).

1.4. Ambo tähendus varakeskajal

Ambo sümbolism

Varakristlikud teoloogid vastandasid kristluse põhimõtted antiigimaailma immanentsele maailmavaatele, ja eriti paganliku teatri polüteismi ilmingutele. Samal ajal pandi aluse kontseptuaalselt sarnastele praktiktikatele kiriku teenistuses, kus etendati Jeesus Kristuse liturgilist draamat. Altar ja ambo olid põhilisteks lava dekoratsioonideks ja sarnaselt antiik teatri näitlejatele, etendasid “Päästmise plaani” piiskop, preester ja klerikud.¹⁰⁹

Väga erilise ja keerulise sõnumi edastas varakeskajast pärit Thessaloniki Rotunda ambo, mis on tuntud teisiti Pauluse kantsli nime all. Vaid osaliselt säilinud ambo kunstilise programmi kese on Kristuse sünn. Kristuse ilmutamise püha, mis on kreeka keeles *epipháneia*¹¹⁰, oli Bütsantsi liturgilises kalendris kesksel kohal, mis tähistas jõulude hooaja lõppu. *Epipháneia* sündmust kajastab ambol kujutatud Jumalaema, Kristuslaps ise, karjased jt.

Tessaloniki kantsli keeruline ikonograafia näitab, kui edukalt on edastatud ambo esmase funktsiooni seos liturgilise draama sümbolismiga.¹¹¹ Rituaalne komponent visuaalselt aktiveerus siis, kui vaimulikud tõusid pidulikult oma kohtadelt ambole ning pühalikult lugesid ja laulsid. Enne kui nad lahkusid oma kohtadele, ilmutas Rotunda ambo kaunis mosaiiki narratiiv oma keerukalt põimitud tähenduse.¹¹²

Rotunda ambo programm edastab kahte tüpoloogilist kontseptsiooni: Issanda lihaks saamine ja Sõna ilmutus Jumala Pojas, mis on seotud, selle teoloogilise tõe vastuvõtmisega Ida ja Lääne kirikute pikalt kestva diskussiooni lõppemise järel. Selle dogma vastuvõtmine langes kõnesoleva ambo tegemise ajale. See põhineb Johannese evangeeliumi esimeste peatüki salvide interpreteerimisel.¹¹³

¹⁰⁹ Zchomelidse, 92-93.

¹¹⁰ Karl-Heinrich Bieritz. „Das Kirchenjahr“ (teoses Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche, v.a. Hans-Christoph Schmidt-Lauber ja Karl-Heinrich Bieritz, , 1995, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995, 477–481. Tõlginud Anne Burghardt. Avaldatud 25.detsembril 2015. aastal artiklina “Jõuluaegse pühaderingi ajalooline taust”. *Kirik ja Teoloogia*, <http://kit.ee/2015/12/jouluvaegse-puhaderingi-ajalooline-taust/>, (vaadatud 17.07.2017).

¹¹¹ Zchomelidse, 95.

¹¹² Samas, 96.

¹¹³ Jh.1:1-5, 9-14:“Alguses oli Sõna ja Sõna oli Jumala juures ja Sõna oli Jumal. Seesama oli alguses Jumala juures. Kõik on tekkinud tema läbi ja ilma temata ei ole tekkinud midagi. Mis on tekkinud tema kaudu, oli elu, ja elu oli inimeste valgus. Ja valgus paistab pimeduses, ja pimedus ei ole seda omaks võtnud...Tõeline valgus, mis valgustab iga inimest, oli maailma tulemas. Ta oli maailmas, ja maailm on tekkinud tema läbi, ja maailm ei

Sõnastatud juba Efesuse konsiiliumul 431. aastal, oli dogma korduvalt vaidlustatud, eriti Bütsantsis. Alles 6. sajandi lõpust olid teoloogilised diskussioonid selles küsimuses lõppenud, juhtides teed uuele ikonograafilisele tüübile: ehitud kalliskividega ja kroonitud Neitsi Maarjale Jeesus-lapsega süles.¹¹⁴ Sarnaselt sellele etendati *sughitho* – Süüria hümne, mis esitati dialoogina nn Süüria bemalt. Selline ambo tüüp arenes Süürias ja Mesopotaamias 4. sajandil. See asus avatud kõrgeimas kohas keset pikihoonet ja oli kasutuses liturgia lugemiseks.¹¹⁵ *Sughitho* draamas oli “Sünnilugu” eriline teema. Näiteks, 5. sajandi II poole poeem jutustab lugu ilmutusest. See on kaunis dialoog Maarja ettekuulutusest, mis on kirjas ka Matteuse evangeeliumis 2:1-13.¹¹⁶ Ta alustab kirjeldamisega särava tähe ilmumisest, mis särab ja valgustab kogu Pärsia. Süüria traditsioonis, bema on platvorm pühakirja lugemise ja usutõdede interpreteerimiseks.¹¹⁷

Kuid see on vaid üks tähendustest, millele ambo osutab. Zchomelidse toob välja, et valitud pühade aeg *epipháneia* oli sätitud keisri mälestamise päevaga samale ajale.¹¹⁸ Selle paganliku tava kauged juured ulatusid tagasi Egiptuse päikese jumaluse Aioni sünni rituaalideni, mida tähistati 6. jaanuaril, mil tänapäeva Õhtumaa traditsioonide kohaselt tähistatakse Kolmekuningapäeva¹¹⁹. Jumala Poja austamise pühal oli Justinianuse ajal varjatud tähendus, mis toob välja tollal toimunud paganluse ja kristluse elementide segunemist.¹²⁰

Võitlus hereesia vastu

Juba varakristluse ajal oli ambo kasutusel vahendina kiriku jõulise poliitika elluviimisel. Viimane näide seletab kui oskuslikult kirik representeeris vajaliku narratiivi ja suunas lihtrahva pilgud “õigesse” suunda. Ehkki sageli mainitakse, et võitlus religioosse

tundnud teda ära. Ta tuli omade keskele, ent omad ei võtnud teda vastu. Aga kõigile, kes tema vastu võtsid, andis ta meelevalda saada Jumala lasteks, neile, kes usuvad tema nimesse, kes ei ole sündinud verest, ei liha tahtest, ei mehe tahtest, vaid Jumalast. Ja Sõna sai lihaks ja elas meie keskel, ja me nägime tema kirkust nagu Isast Ainusündinu kirkust, täis armu ja tõde.”

¹¹⁴ Zchomelidse, 95.

¹¹⁵ Samas, 93.

¹¹⁶ Samas, 94.

¹¹⁷ Samas, 93.

¹¹⁸ Samas, 89.

¹¹⁹ Karl-Heinrich Bieritz, 477–481.

¹²⁰ Zchomelidse, samas.

õpetuse põhivoolust kaldumise ehk hereesia vastu oli aktuaalne keskajal, on teada juba Jeesuse aegu saduseride ja variseride pühakirja seaduste tõhus kaitsmine¹²¹.

Hereesia välja juurutamine sai kristlaste jaoks keskajal oluliseks eesmärgiks. Juba varasematest kristluse aegadest väikenegi erinevus või teistsugune interpretatsioon peavoolu poolt esitatud küsimustest või dogmadest, lõppes hereetikute vastu suunatud sallimatuse kampaaniaga.¹²² Hereesia tõkestamiseks võttis kirik kõige radikaalsemaid meetmeid, mille tulemused avaldusid teisitimõtlejate suhtes kõige sagedamini vägivaldselt ja hukutavalt. Varakristluse ajal, mil doktriinid polnud veel lõpuni vaieldud ja paika pandud, juhtus sageli isegi nii, et süüdistajad kehtestasid seaduse, mille alusel neid endid hiljem süüdi mõisteti.¹²³

Evangeeliumi kuulutus

Algkristliku religiooni põimumine paganliku antiikkultuuriga oli ilmselt paratamatu võttes arvesse kristluse leviku ala ja aega. Tsitaat “Maailmas, aga mitte maailmast” on teoloogiline printsiip ja paradoks 2. sajandi apologisti kirjast Diagnetusele¹²⁴, mis põhineb Johannese evangeeliumi ja Pauluse kirjade Uue Testamendi tekstidel (Jh 15:19; Jh 17:14-16; Ro 12:2; Ef 4:22-24; 1 Tess 4:1). Ambode visuaalne ikonograafiline programm edastas otseselt sõnumi: „Minge kõike maailma, kuulutage evangeeliumi kogu loodule!”¹²⁵

Ambol kujutatud inimesed, loomad, linnud ja taimestik oli selle narratiivi “kuulutada evangeeliumi kõigile loodule”¹²⁶ kujundlik kunstiline osa. Näiteks, Ravenna katedraali ambol olid kujutatud kalad, pardid, tuvid, hirved, paabulinnud, talled. Bütsantsis, ikonoklasmi tõttu, piirduti Hagia Sofia ambol taimestiku kujutamisega.¹²⁷

¹²¹ Apostlite Teod 5.17; 15.5; 24.5; 26.5.

¹²² Gregory, 55.

¹²³ Samas, 77.

¹²⁴ White, Vol. I,

¹²⁵ Samas, Markuse 16:15.

¹²⁶ Gietmann.

¹²⁷ Samas.

2. Väliskantsli funktsioonid ja tähendus

2.1. Jutlustamine

Väliskantsleid kasutati vabaõhujutlusteks: Püha Bernard pidas Vezelay kes kogunesid Asquin orgu künkale paigutatud platvormil jutlused ristirüütlate ees. Selleks ehitati platvorm keset suur välja, et jutlustaja oleks hästi näha kogu pikkuses.¹²⁸ Patukahetsuskirjad anti teenete eest, kirikule tehtud kingituste või raha eest. Indulgentsid teeniti välja ka palverännuga mõne pühakuga seotud kultuspaika. Palveränduri ülim unistus keskajal oli pääseda palverännule Jeruusalemma, Püha maale Issanda Haua juurde. Eesmärgi nimel vallutada tagasi Jeruusalemm ja võimaldada kristlastele juurdepääsu nendele kultuskohtadele, korraldati ristiretked. Püha eesmärgi kattevarjus peitus ka majanduslik huvi uute vallutatud maade näol.¹²⁹ Üleskutsed ristiretkedele ehk nn ristijutlused kiriku kantslilt kuulusid keskaja kiriku missioonide hulka. Esimene ristiretk Jeruusalemma toimus 11. sajandil, millega kaasnes esimene patukahetsuskirjade andmine.¹³⁰

Keskajal toetas ambo katolikus kirikus pigem teenistuse liturgilist aspekti,¹³¹ kuid kiriku huve silmas pidades, ambo tähendus aja jooksul muutus. Kiriku kantsli põhiliseks erinevuseks ambost seisnes selles, et see toetas eelkõige jutluse pidamist.¹³² Sakraalruumi ja kristlikke rituaale keskaegne käsitleja William Durand positsioon teoses “Rationale divinorum officiorum” kirikuarhitektuuri suhtes näitab tendentsi mis valitses 13. sajandil kristlikus kiriku ehituses. Ta juhib tähelepanu sellele, et antiikaja paremad näiteid, võiksid olla eeskujuks 13. sajandi kiriku ehituses, veelgi tähtsam küsimus oli kiriku ehitajate valik.¹³³ Durandi tsitaati sügavaim mõte on, et kirik pole üksnes tavaline materiaalne. Kiriku ehitus pidi lähtuma kiriku ideoloogilisest lätest. Kirikust sai sellel perioodil erinevaid poliitiliste võimude huve kokkupõimiv,¹³⁴ eelkõige katoliku kiriku institutsiooni huve teeniv lava.

¹²⁸ Viollet-le-Duc, 412.

¹²⁹ Brzozecki.

¹³⁰ R.N.Swanson. The Burdens of Purgatory. Medieval Christianity. A People's History of Christianity, Volume 4. Edited by Daniel Ethan Bornstein. Fortress Press: Minneapolis, 2009, 373.

¹³¹ Fiddes, Victor. The Architectural Requirements of Protestant Worship. Toronto, ON: Ryerson Press, 1961, 30.

¹³² Altenloh, 2.

¹³³ Durandus, chapter 1: “A Catholic architect must be a Catholic in heart. Simple knowledge will no more enable a man to build up God's material, than His spiritual temples. In ancient times, the finest buildings were designed by the holiest bishops... And we have every reason to believe, from God's Word, from Catholic consent, and even from philosophical principles, that such must always be the case.”

¹³⁴ Fletcher, 127.

Kõrgemale asetatud konstruktsioon teenis kõige paremini jutluse eesmärki.¹³⁵ Jutlustamise osatähtsus teenistuses oli alguses väike ja kasvas järk-järgult. 13. sajandi autor, Jacques de Vitry, kirjeldab sündmuseid seoses kuulsa munga Foulques (või Fulko) kõnedega umbes 1180. aastal. Fulko jutlustas Pariisis, Püha Severini kirikus, kogunenud rahva hulga ees, kes soovisid kuulata teda erakordse jutlustamise anne tõttu – ta jutlustas väga lihtsalt, kuid isegi Pariisi kõige tähtsamad ja targemad inimesed¹³⁶ olid innustunud tema jutlustest, kelle kohta öeldi, et see on kui teine Püha Paulus. Viollet-le-Duc pidas tõenäoliseks, et Fulko esinemiste sarnastel puhkudel paigutati jutlustamiseks mobiilsed kantslid, et oleks võimalik neid liigutada kohta, kus sündmused kirikus aset leidsid.¹³⁷

12. sajandi lõpuks oli enamus Euroopa maadest jaotatud piiskopkondadeks ja kihelkondadeks.¹³⁸ Kihelkondades moodustati suurematest kirikutest rohkem väiksemaid kirikuid, et võimalikult kergema vaevaga pääseksid kirikutesse palju rahvast.¹³⁹ Keskaja autorid on märkinud et kantsli ja väliskantsli tekkimine oli tingitud vajadusest jõuda kõikide koguduse liikmeteni¹⁴⁰ ja kaasata teenistusse võimalikult palju ilmikuid¹⁴¹.

Lugemispultide või kantslite kasutamine kogudustes oli erinev. Teenistusest osavõtmine linna või kihelkonna kirikutes, suures katedraalis või kloostri kirikus võis kulgeda erinevalt. Kirikute ilme ja sisustus ning kogemus, mida kristlasena sai kirikus, Euroopa eripaikades võis olla koordinaarselt teistsugune. Isegi teenistusest osavõtt kulges vastavalt inimese staatusele ning ka naised ja mehed võtsid osa missast erinevates kiriku nurkadest, mis teatud määral mõjutas inimeste kirikus käimise kogemust¹⁴².

Kirikuteenistus viidi läbi nii kiriku sees – mobiilne kantsel toodi pikihoonesse kogudusele lähemale¹⁴³, kui väljas¹⁴⁴ - ajutist iseloomu platvormidelt peeti missat või jutlust väljakutel kiriku ees. Rinne mainib, et kõik mis toimus keskajal kiriku sees, pidi saama teha

¹³⁵ Nilsén, 238.

¹³⁶ Viollet-le-Duc, 407.

¹³⁷ Viollet-le-Duc, samas.

¹³⁸ Kiechefer, 111.

¹³⁹ French, 330.

¹⁴⁰ Sławomir Brzozek. "Dominiiklaste ordu missioon selle ekstsisteerimise algusaegadel ning tänapäeval". Ettekanne seminaril "Katariina kloostri minevik, olevik ja tulevik" 24. mail 2012 Katariina kirikus Tallinnas.

¹⁴¹ Nilsén, 234.

¹⁴² Kiechefer, 111.

¹⁴³ Rinne, 167.

¹⁴⁴ Richard Kiechefer. The Impact of Architecture. Medieval Christianity. A People's History of Christianity, Volume 4. Edited by Daniel Ethan Bornstein. Fortress Press: Minneapolis, 2009, 111.

ka väljaspool.¹⁴⁵ Schoenberger, arvas, et väliskantslit vajati siis kui mõni kiriklik funktsioon või liturgilise toimingu osa nõudis selle läbiviimist kirikust väljastpool rahva tõusnud arvukuse tõttu. Tavaliselt tekkis ruumipuudus väiksemates kirikutes ja kabelites – suuremates katedraalides seda polnud.¹⁴⁶ Viollet-le-Duc mainib Vezelay mäele paigutatud platvormi, kust Püha Bernard pidas jutlust ristirüütlike ees, kes kogunesid Asquin orgu.¹⁴⁷ On teada, et Bernhard von Clairvaux (ca. 1090-1153. a.) ehk Püha Bernard, kes algul pidas väljas ainult missat, jutlustas hiljem korduvalt suurele rahvahulgale vabas õhus.¹⁴⁸

Jutlustamine 13. sajandil on peetud oluliseks, et vältida rahva seas ketserlike õpetuste levimist.¹⁴⁹ Kiriku vaimulikkond manitsesid kohalikke kogudusi ehitama kantsleid, kohustades preestreid ja diakoneid sealt ka jutlustama¹⁵⁰. Paavst Innocentius III poolt kogutud 4. Laterani kirikukogul 1215. aastal, sätestas kihelkonna kiriku ilmikute osalemise kristlikus elus. Iga inimene vähemalt kord aastas pidi saama pihile minna.¹⁵¹ Paavst juhtis diakonite tähelepanu vajadusele lugeda ambost evangeeliumi, tuues paralleeli, et ka “Issand kõneles mäelt inimestega”¹⁵². Liturgilise draama esituse eriline kord nägi kirikus ette, et evangeeliumi loeti kõrgemal astmelt kui epistleid, sest “Kristuse õpetus on tema apostlite õpetusest kõrgem”.¹⁵³

Vabaõhujutlused olid keskajal levinud kuni reformatsioonini. 14.-15. sajandil kohtas kantsleid kloostrites, kalmistutel ja isegi kirikute tänavatel. Kui jutlustajad hakkasid kartma, et võiksid leida rahvamassi hulgast vastaseid, taandasid nad kiriku võlvide alla, sest need, kes oleksid saanud põhjustada skandaali avalikus kohas, poleks julgenud teha seda kiriku seinte vahel.¹⁵⁴

Rändjutlustajad

Jutlustamise tähtsus oli keskajal tõusnud esile osalt jutlustaja- ja kerjusemunkade aktiivse misjonitegevuse tõttu. Kerjusemungaordud tekkisid 12. sajandi lõpus – 13. sajandi

¹⁴⁵ Rinne, 176.

¹⁴⁶ Schoenberger, samas.

¹⁴⁷ Viollet-le-Duc, 411.

¹⁴⁸ Altenloh, 7.

¹⁴⁹ Katherine L. French. Parish life. Medieval Christianity. A People's History of Christianity, Volume 4. Edited by Daniel Ethan Bornstein. Fortress Press: Minneapolis, 2009, 331.

¹⁵⁰ Nilsén, 239.

¹⁵¹ French, 330.

¹⁵² Samas.

¹⁵³ The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, samas.

¹⁵⁴ Viollet-le-Duc, 416.

alguses Lõuna-Euroopas¹⁵⁵. Üheks rändjutlustajate liikumise põhjuseks loetakse kirikupea erikokkuleppeid ordudega, mis olid abinõuks paavsti institutsiooni poliitilise võimu tugevdamiseks.¹⁵⁶ Teisalt, mainitakse Euroopas tol ajal toimunud eriliste vaimulikkuse tõusu, mille tagajärjel tekkisid paljud ränd-jutlustajate ordud.¹⁵⁷

Kogudusevõrguga samaaegselt kasvas ka jutlustavate rändmunkade ordude võrgustik, mis tõstis omakorda jutlustamise osatähtsuse ka kiriku teenistuses. Jutlustamine oli suunatud kogudusele ja see oli põhiline, mille poolest kantsel ja väliskantsel erinesid ambost ja lugemispuldist, kust peeti missat pigem rituaalina.¹⁵⁸

Kloostrivõrgustiku poolest olid õige paremini organiseeritud dominiiklased ja frantsiskaanid.¹⁵⁹ Tsistertslastest kuulus jutlustaja Bernhard Clairvaux'st (1090–1153) pidas missat vabas õhus, et jõuda võimalikult suure kuulajaskonnani. Bernhard oli ilmselt esimene, kes kirikust väljaspool korraldas suurtele massidele missat ja jutlustas.¹⁶⁰

Dominiiklaste ordu, kui paavsti reformi läbiviija, oli kirikupea erikaitse all ja olid levinud 13. sajandil Euroopa linnades kõikjal. Dominiiklased said privileege paavstilt ja 1240. aastani kasutasid dominiiklased teenistuste läbiviimiseks ja jutlustamiseks linna või kihelkonna koguduse kirikuid, kuid kokkupõrked piiskopkonna vaimulikega, sundisid dominiiklased hakata tegutsema omaenese kirikutes. Nad asutasid oma kloostrid, seetõttu hoogustus ka kloostrikirikute ehitus.¹⁶¹ Igal kloostril oli oma kindel territoorium, kus nad võisid jutlustada ja annetusi koguda, mis toimus linnalähedastes maapiirkondades.¹⁶²

Kerjused olid keskajal väga aktiivsed ka Liivimaal. Dominiiklaste ehk *Ordo fratrum praedicatorum* jutlustajate vennaskonna missioon tulla Eestisse oli paika pandud juba ordu asutaja Püha Dominicuse poolt 1221. aastal¹⁶³. Ehkki plaan ei viidud kohe ellu, saabusid

¹⁵⁵ Anneli Randla. "Tallinna dominiiklaste kloostri arhitektuurist võrdluses teiste Põhja-Euroopa kerjusedmunkade kloostritega". Ettekanne Meie Pärandi seminaril "Katariina kloostri minevik, olevik ja tulevik" 24. mail 2012 Katariina kirikus Tallinnas.

¹⁵⁶ Brzozecki.

¹⁵⁷ Samas.

¹⁵⁸ Samas.

¹⁵⁹ Randla.

¹⁶⁰ Altenloh, 7.

¹⁶¹ Sławomir Brzozecki.

¹⁶² Samas.

¹⁶³ Marek Tamm. "Tallinna dominiiklased ja nende roll Põhja-Eesti vaimuelus 13.–16. sajandil". Ettekanne Meie Pärandi seminaril "Katariina kloostri minevik, olevik ja tulevik" 24. 05. 2012 Katariina kirikus Tallinnas.

dominiiklased Tallinnasse 1239. aastal, mil nad asusid Toompeal, kuid vahepeal pidid kodumaale lahkuma. 1246. aastal tulid vennad Tallinnasse tagasi.¹⁶⁴

Marek Tamme sõnusi ei piirdunud jutlustajate ordu vennad jutlustamisega linnas ja oma kirikus. “Ringi liiguti kaasaskantava välialtari ja missariistadega, mis võimaldasid jumalateenistusi läbi viia ka vabas õhus või maakabelites.”¹⁶⁵

Dominiiklaste ja Tallinna linna diötseesi vaimulike vahel toimusid kokkupõrkeid, mis olid tingitud munkade jutlustamise omapärast ja populaarsusest rahva seas.¹⁶⁶ Vastandudes kiriku preestritele, kasutasid nad oma jutluste elavdamiseks õpetlikke lugusid ja ja õppisid rahvakeelt.¹⁶⁷ Näiteks, läänemerealade misjoniseerimise tarbeks aitasid kirikuisad koostada alusdoktriini, milles koostati ettekirjutused kuidas misjoniretkel suhelda uskmatutega – munkmisjonäride kohustuste hulka kuulus kohaliku keele õppimine.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Tamm.

¹⁶⁵ Samas.

¹⁶⁶ Tamm: “1510. aastatel esitasid viimased dominiiklastele kaebekirja, milles heitsid vendadele teiste asjade kõrval ette sedagi, et nad jutlustavad oma konvendikirikus pühapäeviti samal ajal, kui toimuvad jutlused kogudusekirikutes. Võib suure tõenäosusega oletada, et vendade jutlused olid linnarahva seas populaarsemad, mistõttu kogudused jäid ilma jutluste ajal antud annetustest. Oma kirjalikus vastuses etteheidetele ei pidanud dominiiklased jutluste ära jätmist põhjendatuks, sest see oleks nende hinnangul linnarahvale suureks hingeliseks kahjuks. Lisaks heitsid linnavaimulikud dominiiklastele ette, et need käivad kaasaskantavate altaritega mööda maad jutlusi ja missat pidamas. Dominiiklased vastasid, et nende konvent sai Liivimaale loodud kohaliku rahva ristiusku pööramiseks ning nad ei nõustu oma jutlustamisevabaduse piiramisega. Ringikäimist kaasaskantavate altaritega põhjendasid vennad vajadusega jagada armulauda ja jutlustada ka neile, kes on pidanud mitme kuu jooksul elama ilma jumalasõnata, sest elavad kirikutest liiga kaugel.”

¹⁶⁷ Samas.

¹⁶⁸ Brzozecki.

2.2. Pühakute austamine ja reliikviate näitamine

Reliikviate näitamine

Lõuna- ja Kesk-Euroopa suured katedraalid olid tõmbekeskusteks tuhandetele palveränduritele. Sageli kasutati kiriku väliskantsleid pühakute austamiseks ja reliikviate näitamiseks.¹⁶⁹ 1109. aastal Jeruusalemmast Pariisi toodud reliikvia, mida arvati olevat osa Tõelisest Ristist, millel Kristust risti löödi. Reliikviat tuli vaatama suur rahvahulk ning edaspidi hakati seda eksponeerima Saint-Denis kabeli ees, sest katedraal ei saanud mahutada kõiki soovijaid. Reliikvia näitamiseks ehitati spetsiaalne platvorm. Risti austamisega kaasnes laulmine, jutlustamine ja rahva õnnistamine vabas õhus.¹⁷⁰

Reliikviate raamat

Saksa keeles on spetsiaalne termin “Heiltumsstuhl”, mida eesti keelde võiks tõlkida “pühadusetool”, mis viitab reliikviate näitamise konstruktsioonile,¹⁷¹ mida Viollet-le-Duc kirjeldas reliikviate näitamise seotud väliskantlina. 15. sajandil II poolel levinud reliikviate käsiraamatus võib näha “Heiltumsstuhl” konstruktsiooni (vt. lisas olevat illustratsiooni). Reliikviate raamatut sai osta igal aastal toimunud reliikviate väljapaneku ajal, mis oli korrapäraseks sündmuseks kiriku kalendris juba 14. sajandil. Reliikviate raamat oli meene nendele, kes reisisid kaugele, et näha kellegi konkreetse kuulsa pühaku säilmed või reklaam nendele, kes alles kavatsesid minna palvereisile. Levinud tava patukustutuskirjade andmist seostada reliikviate nägemisega, suurendas veelgi reliikviate raamatute populaarsust.

Reliikviate raamat oli võimas pühakute austamisega seotud abivahend austada pühakuid lisaks ka teksti ja pilti abil. Üks säilinud reliikviate raamatutest, oli valminud Peter Vischeri, Nürnbergi linna skulptori töökojas, ja oli esimene selletaolistest raamatutest. Raamat koosneb kuuest pergamendil koostatud tekstlehest (ladina keeles *folio*, kus mõlemad leheküljed, ees ja tagant on täidetud) ja kolmest käsitsi koloreeritud puulõike lehest. Ühel neist lehtedest on kujutatud sündmust Nürnbergi linna keskplatsil, kus on kõrge mitmetasandiline platvorm. Kõige kõrgemal tasandil vaimulikud, kesksel tasandil, mis justkui eraldas vaimulikke rahvahulgast on kujutatud sõdurid – see näitab kui hoolikalt reliikviaid valvati. Kõige alumisel tasandil, linna sillutisel on linnarahvas. Taoline raamat võis pakkuda

¹⁶⁹ Schoenberger.

¹⁷⁰ Viollet-le-Duc, 411.

¹⁷¹ Schoenberger, samas.

palverändurile kasuliku informatsiooni reliikvia kohta, aga ka võimsamaid religioosseid emotsioone, võrreldes kogemusega osaleda näitamise tseremooniast, kus reliikviaid sai näha vaid kaugelt ning oli pigem sümbolse tähendusega.¹⁷²

Palverändurite sihtkoht

Huvitava aspekti palverändurluses, kui keskaega iseloomustavas kultuurilis-sotsiaals-poliitilise Euroopa liikumises lisavad vanima, 14. sajandist säilinud laulusõnade tekstiga käsikirjast “Libre Vermell de Monserrat”.¹⁷³ Sajandeid tagasi kõlas laul ladina keeles Barcelona lähistel asuvas kloostri, mis oli keskajal tähtsaimatest palverändurite sihtkohaks, kiriku aias. Laul ei kirjelda väliskantslit, kuid annab mõninga ettekujutuse mida palverändurid tegid, jõudes palverännaku sihtpunkti ning kirjeldab tegevusi väljakul kiriku ees. Laulu sõnadest loeb palverändurite sotsiaalsest staatusest, mis nii palju mitmekesisem algkristuse ajaga võrreldes. Käsikirjas on järgmine selgitus laulu otstarbest: “Sest mõnikord tahavad Monseratt' Önnistatud Maarja kirikus ärkvel püsivad palverändurid laulda ja tantsida ja samamoodi tahavad nad seda teha päevasel ajal kiriku ees väljal, ja kuna seal ei ole kohane laulda midagi muud kui auväärseid ja vagasid laule, on eel- ja allpool mõned sellised kirja pandud. Neid tuleks tarvitada kenasti ja kasinalt, et mitte häirida neid, kes on pühendunud palvetele ja vagadele mõtisklustele – tegevused, millele peaksid vagalt keskenduma kõik ärkvel olevad inimesed.”¹⁷⁴

¹⁷² Gabriella Szalay. Saints, Relics, and Devotion in Medieval Europe. *Nuremberg Relic-Book*. Library of Congress, Washington, DC, Rare Book and Special Collections Division,

<http://www.learn.columbia.edu/treasuresofheaven/relics/Nuremberg-Relic-Book.php>, (vaadatud 27.04.2017).

¹⁷³ Stella splendens. Tõlge: Ave Teesalu, viisi seadistanud koorile Tõnis Kaumann 2016. aastal Tartu Ülikooli kammerkoori 45-ndaks sünnipäevaks. Esmaettekanne 7.aprillil 2017.a. Eesti Rahva Muuseumi ajutise näituse saalis, Tartu Ülikooli kammerkoori kevadkontserdil “Viisijada tõuseb vainult”.

¹⁷⁴ Samas.

2.3. Õnnistamine

Lisaks väliskantsli kommunikatiivsetele aspektidele osutamisele, peab mainima õnnistamist. Kantslist ja väliskantslist peeti teenistustel peamiselt jutlusi ja missat, kuid 13–14. sajandil¹⁷⁵ väliskantsli kiriklik mõiste laienes veel ühe tava võrra. Saksakeelne termin “Benediktionsloggia”, mis eesti keeles võiks tõlkida “õnnistamise rõduna” tähendab kirikupea tervitust ja rahva õnnistamist kirikuhoone rõdult, teisiti *Urbi et Orbi*, mis tänapäeval leiab aset kaks korda aastas jõuludel ja ülestõusmispühal, mil paavst tervitab Rooma linna ja kogu kristliku maailma ladina ja teistes rahvakeeltes. Õnnistust jagatakse Roomas Püha Peetruse basiilika, Lateraani või Santa Maria Maggiore kirikute rõdudelt tähtsate kiriku sündmuste puhul. Tegu on kolme neljast tähtsamatest Rooma basiilikatest, mida tituleeritakse 1300. aastast Rooma peabasiilikateks ehk *Basilicae maiores* või teisiti *Papal basilicas*. Vastvalitud paavsti esimesena aukohustusena on samuti tervitada ja õnnistada ristirahvast. Õnnistamine Rooma kirikutes on otseselt sõltuv paavsti kohalolekust ning see väliskantsli funktsioon on seetõttu levinud valdavalt Itaalias.¹⁷⁶

Karolingide arhitektuuris on samuti viited, mis osutavad keisri või valitseja rõdu motiivile – oletatakse, et Aacheni kabeli läänefassaadi seinas oli algselt ava, mis oli ehitatud peaukse kohale, mis võimaldas keisril pöörduda tervitusega laiema publiku poole.¹⁷⁷ Ka 1490. aastatel ehitatud Soome Vanaja kiriku väliskantsel võis samuti teenida valitseja rõdu funktsiooni, sest Fletcheri arvates [see kirik pole seotud](#) palverändurlusega, ning ühtegi pühakut ei seostata kõnesoleva kirikuga.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Altenloh, 3

¹⁷⁶ Meehan, Andrew. "Urbi et Orbi." The Catholic Encyclopedia. Vol. 15. New York: Robert Appleton Company, 1912, www.newadvent.org, (vaadatud 27.04.2017).

¹⁷⁷ Fletcher, 138.

¹⁷⁸ Samas, 135.

2.4. Väliskantsli muud funktsioonid

Lisaks jutlustamise, reliikviate näitamise ja õnnistamise funktsioonile osundavad üksikud kirjalikud allikad ka väliskantsli teistsugusele otstarbele. Arhitektuurilise ehitisena, teema aga hõlmab palju laiemat funktsioonide jada, kui nende näidete põhjal, mis sai mainitud.¹⁷⁹

Krista Kodres mainib, et pärast reformatsiooni mõned ilmalikud teated ei kuulunud teatamiseks kiriku kantslilt, vaid tuli ette lugeda kirikuhoovis¹⁸⁰. Suure tõenäolisusega selline traditsioon on pärit keskajast, sest paljud autorid viitavad ilmalike toimingutele keskaja nii kirikus kui kiriku hoovis. Richard Kiechefer loetleb, et vastavalt vajadusele sai kirikus kuulata missat, olla ristimise osaliseks, osaleda kihelkonna kogunemisel.¹⁸¹ Ta lisab, et kirikus aeti ka ilmalikke asju.¹⁸² Ka Schoenberger juhib tähelepanu ilmalikele toimingutele.¹⁸³ Knut Drake osundab tavale, kus kirikud ehitati transportsõlmede ja turuplatside lähedusse¹⁸⁴, nii olid kiriku kõrval alad keskajal rahvusrohked kohad. Drake mõõnab, et turupäevad langesid kirikupühadega enamasti kokku, mis tähendab, et kiriku väliskantslilt kuulutati suure tõenäolisusega ka ilmaliku iseloomuga teateid.¹⁸⁵

Fletcher mainib kiriku eeskoda, kus vaimulikud täitsid kohustused kihelkonna ees ja viisid läbi avalikke rituaale ning liturgiaid. Ta juhib tähelepanu eeskoja erilisele rollile, mis toimus ühendavana ruumina pühakoja ja välisruumi vahel.¹⁸⁶ Inglismaal asus väliskantsel sageli nn *in cimiterio* ehk kiriku ja surnuaia vahel¹⁸⁷ ning sealt on ilmselt peetud matmisega seotud kõnesid.

Põhjamaa autorite käsitluses on mainitud väliskantslit kommunikatsiooni avana.¹⁸⁸ Fletcher läheb selle aspekti selgitamisega veelgi sügavamale. Ta näeb väliskantsli asukohta seinas vahepealse ruumina, vaimuliku ruumi ja ilmaliku maailma lävena sarnaselt kiriku portaalide vastavale interpretatsioonile, ehkki Fletcher mõõnab, et väliskantslite lihtsat

¹⁷⁹ Fletcher, 134.

¹⁸⁰ Eesti Kunsti Ajalugu 2. 1520-1770. Koostaja ja toimetaja Krista Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005, 342.

¹⁸¹ Kiechefer, 110.

¹⁸² Samas.

¹⁸³ Schoenberger,

¹⁸⁴ Knut Drake, 168.

¹⁸⁵ Samas.

¹⁸⁶ Samas.

¹⁸⁷ Fletcher, 139.

¹⁸⁸ Nilsen, 235.

visuaalset poolt ei saa võrrelda portaalidega.¹⁸⁹ Erinevus seisnes ka selles, et, astudes füüsiliselt üle kiriku portaali läve, astus inimene üle kohast, mis tähistas patuse maailma ja Jumala pühakoda vahelist piiri, sisenedes allegoorilises tähenduses, paradiisi või taevasse Jeruusalemma. Seetõttu kiriku ehitajad pidid portaalidega nii palju vaeva nägema. Kantsel, mis asus kiriku müüristikus oli meediumiks, neutraalseks ruumiks, kus toimus rituaalne tegevus.¹⁹⁰ Fletcher toob näitena Rootsi kiriku Brunnby kiriku fresco, mis on dateeritud 1500. aastaga. Fresco ikonograafiline tähendus vihjab välisseinte ja pühakojade sisemusele vastandusele: püha Andreas jutlustab kantslilt ees oleva linna ehitise kohal. Selle kompositsiooni taustal lihttöölised ronivad redeli abil linna seintele, mis loob kujundliku pildi linna erinevatest tegemistest.¹⁹¹

Sellegipoolest nendib Fletcher, et reaalsuses ei olnud nii teravat eristust nende kahe ruumi vahel, mis vajas taolist ühendavat silda. Ilmaliku maailma mõju kirikule on teada keskaega käsitlevatest allikatest: kirikuid kasutati sageli viljaaitadena, turuplatsidena, võitlus- ja mänguareenidena; preestrid pidasid kõrtse ja valmistasid kirikutes õlut; laadad ja paganlikud pidustused olid peetud lausa altari ees; allikates mainitakse Santiago de Compostella ilmikute sobimatud laulud.¹⁹² Seetõttu, kiriku sisemise ja välise ruumide vastandust peetakse üheks keskaja vastuolulisemaiks ilminguiks. Tänapäeva arhitektuuriteoorias peetakse just kiriku arhitektuuri ja selle ikonograafiat sobivateks vahenditeks, mille kaudu püüti saavutada tasakaalu nende ruumide vahel.¹⁹³

¹⁸⁹ Samas, 128.

¹⁹⁰ Fletcher, 142.

¹⁹¹ Samas, 140.

¹⁹² Samas, 141.

¹⁹³ Samas, 142.

3. Väliskantslite klassifikatsioon ja mõned näited

Tõenäoliselt tekkisid väliskantslid kirikute juurde suhteliselt hilja¹⁹⁴, mitte varem kui 12.-13. sajandil Itaalias¹⁹⁵. Probleem tekkib mobiilse või ajutise iseloomuga konstruktsioonide dateerimisega, mida paigaldati vastavalt kiriku vajadustele sobivasse kohta. Võib oletada, et *manuale lectorium* võis olla kiriku kasutuses ka varasemal perioodil, sest ka jutlustamise tarbeks ehitatud platvormid olid kasutusel varem (Cyprianuse poolt võetud kasutusse juba 3. sajandil) kui Altenlohi uurimustöös märgitud dateering.

Altenloh esitab oma dissertatsioonis 1985. aastal esmakordselt väliskantslite klassifikatsiooni, jagades väliskantslid kolmeks peamiseks kategooriaks: 1) kiriku külge ehitatud kantslid – (sks. k. *angebaute Aussenkanzeln*); 2) eraldiseisvad (separaatsed) – (sks. k. *separate Aussenkanzeln*); 3) kantslid, mis on ehitatud hoone kehendi sisse (sks. k. *eingebaute Aussenkanzeln*).¹⁹⁶

Klassifikatsiooni järgi kiriku külge ehitatud väliskantsleid (nr 1) on kuut tüüpi: konsool-tüüp (sks. k. *Der Konsoltypus*); ühe toe- /jala- või sammastüüp (sks. k. *Der Einstützentypus*); sokliga tüüp (sks. k. *Der Sockeltypus*); rõdu-tüüp (sks. k. *Der Altantypus*); trepp-torni tüüp (sks. k. *Der Treppenturmtypus*); nelja sambaga tüüp (sks. k. *Der Vierstützentypus*). Viimast, nelja sambaga tüüpi väliskantslite tüüpi, mille ehitusaeg kulunuks keskaega, Altenlohi nimekirjas pole.

Esimeses alajaotuses nimetatud “kiriku külge ehitatud kantslid” väliskantslite kategooria näiteid säilinud 12. sajandist Itaalias ja on levinuim väliskantli tüüp nii Itaalias kui Saksamaal. Nilsén kirjeldab konsooltüüpi selliselt, et see on põranda tasapinnast kõrgemale asetatud osaliselt kinnine korvitaoline konstruktsioon, mis võis olla kinnitatud piilari või kiriku seina külge. Ta leiab, et selliseid konstruktsioone ei pruukinud kõigis kihelkonna kirikutes Rootsisis olla¹⁹⁷, nende levik on pigem Euroopas, kui Põhjamaades.¹⁹⁸

Itaalias esineb enim väliskantsleid mis on konsool-tüüpi või sammastüüpi. Näitena võib tuua *Chiesa del Crocifisso* Bologna Püha Stefaanosele pühitsetud kiriku, mis kuulub

¹⁹⁴ Shoenberger, Altenloh.

¹⁹⁵ Altenloh, 3.

¹⁹⁶ Samas.

¹⁹⁷ Anna Nilsén, 28.

¹⁹⁸ Samas.

kompleksi, mis koosneb seitsmest hoonest, mis peegeldavad Jerusalemma topograafiat. Näiteks, San Sepolcro oktogonaalne kirik, mis on pärit 1150. aastast esindab Jerusalemma Anastasise kirikut; sellega piirnev hoov sümboliseerib Getsemani aeda. Bologna kompleks oli keskajal üheks tähtsaimaks palverändurite paigaks, mille ehitus algas karolingide ajal. Hoonete asetus kompleksis ja nende sümboolne tähendus eeldab, et rituaalsete protsessioonide käigus saavutati haripunkti, mis nõudis kõrgendust, kust vaimulikud võinuks pöörduda palverändurite rahvahulgale. Selliseks kõrgenduseks oli väliskantsel, mis asub kiriku peafassaadi põhjapoolsel nurgal. Konstruktsioon väliskantsli kohal, teenis häälekasti¹⁹⁹ funktsiooni, kaitstes ühtlasi ilmastiku eest.

Santa Maria Nuova kiriku väliskantslit Viterbos on harjutud seostama 13. sajandi teoloogiga Aquino Thomas'ega. Traditsiooniliste arvamuste kohaselt pidas ta jutlust kõnesolevalt väliskantslilt 1266. aastal. Fletcher ise peab seda ebatõenäoliseks kuulsat teoloogi jutluste temaatika tõttu, mis on pigem usu ja jumalakartuse lektüürid.²⁰⁰ Fletcher peab ilmselt silmas seda, et taoline teematika ja jutluste vormiline pool eeldas väiksemat ja teadlikumat auditoriumi. Viterbo kiriku väliskantsel on lihtne korvitaoline konstruktsioon, mis toetub piilarile ja on paigutatud peafassaadi loodepoolsesse nurka. Seina lähemal vaatlusel näib, et müüritis on kohati asendatud, mis kõneleb ehituskonstruktsiooni sekundaarsusest kiriku hoone suhtes.²⁰¹

Eraldiseisvate väliskantslite gruppi (nr 2) kuulus Altenlohi loetele põhjal keskajal ehitatud väliskantslite tüübist kolm: avatud alusega sammastüüp või sokkeltüüp (sks. k. *Der offene Pfeiler- oder Sockeltypus*); nn Risti-jutluse tüüp (sks. k. *Der Predigtkreuztypus*); ja Kolgata tüüp (sks. k. *Der Kalvarienbergtypus*). Kiriku külge ehitatud ja eraldiseisvate väliskantslite grupid jagunevad alakategooriatesse vastavalt nende põhiplaanide kujudele järgmiselt: polügonaalne, ümmargune, riskülikuline, kolmnurkne, ruudukujuline.

Teises punktis mainitud väliskantslid, mis seisavad kiriku hoonest eraldi, on tõenäolisemalt kõige varasemad väliskantsli struktuurid, sest selle kategooria väliskantslite hulka kuuluvad ka ajutist või mobiilset iseloomu konstruktsioonid, mida sai vastavalt vajadusele liigutada pikihoone vahekaigus või asetada koori eripaikades, aga vajadusel tõsta

¹⁹⁹ Viollet-le-Duc, 412.

²⁰⁰ Fletcher, 133.

²⁰¹ Samas.

kirikust välja.²⁰² Taolised kantslid olid platvormitaolised, astmete abil kõrgendatud, puidust konstruktsioonid, mis oli kolmest küljest suletud ning selle esikülj oli tavaliselt kaetud tekstiiliga.²⁰³ Viollet-le-Duci mainitud jutlustaja Fulko võis jutlustada selletaoliselt kantslilt.²⁰⁴ Turu toomkirikuga seoses mainitakse preestri trooni, mida kasutati jutlustamiseks kiriku hoovis.²⁰⁵

Inglismaa kantslite enamuse näidetest on Altenlohi töös eraldiseisvad väliskantslid, mis funktsiooni poolest olid seotud jutlustega, kaasarvatud ristsõtta suunduvatele suunatud kõned. Dekoratsiooni ja ikonograafia tõttu olid sellised kantslid nii otseses kui allegoorilises mõttes “risti all”.

Viollet-le-Duc märgib, et kui 12.-13. sajandi kantslid ehitati Prantsusmaal harmoneerivaks kiriku ülejäänud ruumiga ning selle ehituses oli kasutatud erinevaid ehitusmaterjale, nagu marmor, kivi, metall või puitu, siis 13.-14. sajandi kantslid, sarnanesid kujult 16. sajandi väliskantslitele. Seetõttu pole eriti võimalik tuua tolle perioodi näiteid.²⁰⁶

Prantsusmaa Saint-Lo kiriku nurgal, leiame ühe neist kivist kantslitest, kuhu pääseb kirikust viiva treppi kaudu, mille kohal on rikkalikult kaunistatud püramiidi kujuline kõlakoda. See kantsel pärineb 15. sajandi lõppust. Keskajal oli jutlus vahendiks kuidas võidelda ketserlusega. Kantslid pandi pikihoone vahekäiku, et jutlustaja saaks olla keset kogudust.²⁰⁷

Väliskantsid, mis kuuluvad Altenlohi klassifikatsiooni järgi esimesse ja teise kategooriatesse, asuvad tänapäeval enamasti Itaalias, Saksamaal ja mingil määral Prantsusmaa territooriumil. Vaid üksikuid näiteid leidub mujal.²⁰⁸ Näiteks, Inglismaal on näide vaid ühest konsool-tüüpi väliskantslist.²⁰⁹ See on Oxfordis asuvas Magdalena College väliskantsel, mis on dateeritud 1480. aastaga.

Kantslid, mis on ehitatud hoone kehendi sisse (nr 3) on Altenlohi loetelus viis: eeskoja tüüp (sks. k. *Der Waffenhaustypus*), kellatorni tüüp (sks. k. *Der Glockenturmtypus*),

²⁰² Viollet-le-Duc, 406.

²⁰³ Samas.

²⁰⁴ Samas, 407.

²⁰⁵ Rinne, 183.

²⁰⁶ Viollet-le-Duc, 414.

²⁰⁷ Samas, 412.

²⁰⁸ Altenloh, 27

²⁰⁹ Samas, 100.

villa/maamaja tüüp (sks. k. *Der Landhaustypus*), kalmistuvära tüüp (sks. k. *Der Friedhofspfortentypus*), tugimüüride tüüp (sks. k. *Der Strebe Pfeilertypus*). Alakategooriaid põhiplaani kujude alusel selles gruppis pole ning keskaegseid kellatornide tüüpi näiteid Altenlohi töös samuti pole toodud.

Altenlohi järgi kolmandas alajaotuses kirjeldatud kantslite kategooria on kõige levinum kantslite tüüp Põhjamaades, sealhulgas Soomes.²¹⁰ Väliskantsel, kui lihtne ava välisseinas, mis oli enamasti kaetud aknaluugiga, vastab Fletcheri kirjeldatud meediumi funktsioonile kõige enam. Taolisteks näideteks on Nidarose katedraali Miikaeli kabeli²¹¹ ning Lõuna-Soome Hollola kiriku (1470.-1480. a.) väliskantslid.²¹² Soomes asusid taolised avad kirikute eeskodade uste kohal²¹³ või läänefassaadi viilude all²¹⁴.

Rootsi territooriumil asuvate kirikute väliskantslite osas on napp käsitus Nilséni raamatus, kus ta nimetab seda nn kommunikatsiooni avaks²¹⁵, möönates, et teised autorid nimetavad seda väliskantsliks²¹⁶. Ta kirjeldab oma raamatus, et pidustuste, kohtuistungite ja turupäevade ajal kasvas kuulajaskond suuremaks kui väiksemad kirikud võinuks mahutada. Sel põhjusel korraldati teenistused väljaspoolt kirikut – kas selle esisel või aias.

Taani linnas Odenses asuv püha Johannesele pühendatud (tuntud ka püha Hansu kabelina), ca 1300. aastal ehitatud kirik.²¹⁷ Kiriku kaksik-kabel oli ehitatud 1450. aastal, mis sai hiljem osaks lõunapoolsest külglöövist. Selle kabeli toekas läänepoolne piilar pakub huvi seetõttu, et sellel paistab ümarkaarne ava, mille juurde pääseb seestpoolt viiva trepistiku abil. Väliskantslit seostatakse reliikviade näitamisega. Odense kiriku teeb erakordseks asjaolu, et sama hoone küljes, teiste samalaadsete piilarite sees on veel kaks väliskantslit.²¹⁸

Väliskantslid, mis Euroopas olid uhked rõdutaolised konstruktsioonid välisseina küljes, olid Soomes esindatud tagasihoidliku seinava kujul, mida Rinne nimetab oma artiklis “primitiivseks väliskantsliks”²¹⁹. Arhitektuurilise konstruktsioonina, asus selline Soome kantsel kirikute müürides. Tuginedes Soome materjalidele, saab kirjeldada seda järgmiselt:

²¹⁰ Altenloh, 6.

²¹¹ Samas.

²¹² Fletcher, 135.

²¹³ Samas.

²¹⁴ Hiekkänen, 91-102.

²¹⁵ Anna Nilsén, 239.

²¹⁶ Juhani Rinne, 175-189.

²¹⁷ Fletcher, 136.

²¹⁸ Samas, 137.

²¹⁹ Samas, 181.

väliskantsel on maapinnast kõrgemale tõstetud müüridesse ehitatud kamber aknaavaga välisseinas, kuhu pääseb kiriku seest müüristikusse rajatud trepi kaudu. Väliskantsel kui lihtne ava välisseinas on Soome väliskantslite iseloomustavaks tunnuseks²²⁰. Neid võib olla kas ümara poolringikujulise ülemise servaga või nelinurksete tasaste servadega; väliskantsli ava on tavaliselt kõrguse mõõdu suhtes laiem. Hiekkaneni klassifikatsioon peaaegu piirdubki väliskantslite osas ava väliste tunnuste kirjeldamisega.²²¹ Sellele kirjeldusele lisab ta väliskantslite asukoha Soome kirikutes. Siin on ka kaks põhilist klassifikatsiooni tüüpi²²². Esimene väliskantslite tüüp asus Soome kirikutes eeskoja ruumis – ava asub sellises kiriku eesruumi välisseina viilu all ning trepp, mis viib väliskantsli kambrini kiriku müüristikus, algab eeskoja või nn *relvaruumi* tasapinnalt. Kambris seistes pidi kõneleja saama vabalt seista nii, et väljast kuulja saaks teda kuulata ja näha.²²³

Teine tüüp Soome väliskantsleid on sellised, mis asusid pikihoone välisseinas²²⁴, tavaliselt lääne fassaadi välisseinas. Väliskantsli trepp võis viia edasi järgmisele tasandile – võlvidel asuvate kambritele. Treppide asukohad müürides võisid olla erinevad, ilmselt olenes nende asetus hoones kiriku konstruktsioonist. Neid kahte nimetatud väliskantslite tüüpi kirjeldavad Juhani Rinne ja Markus Hiekkanen. Nii Rinne kui Hiekkanen mainivad, et mõne kiriku tornides olid samuti väliskantsid. Knut Drake innustub ühest Rinne 1932 aasta uurimusest, kus Rinne oletas, et kirikuteenistus võis olla seatud sellisel moel, et rahvas nägi ka altarit.²²⁵ Ta pakub julge idee, et väliskantslid, mis asusid kellatornides sellisel viisil, võisid olla just Soomes levinud väliskantslite eripära. Kirikutes, kus torne pole, võis liturgilise teenistuse viia kirikute fassaadidel leiduvate nišside juures, kuhu asetati liturgilise tähendusega pühad asjad, näiteks rist; väliskantslilt loeti evangeeliumi või peeti jutlust. Hiekkaneni raamatu andmetele tuginedes on Soomes kolmandikus²²⁶ keskajast säilinud kirikutes on väliskantsleid.

Markus Hiekkanen on võrrelnud Eesti ja Soome kirikud ühes oma uurimises 1990, mil ta käis Eestis. Selle uurimise publikatsioon ilmus 1992. aastal. Selles on kirjeldatud Eesti ja Soome kirikute erinevused.²²⁷ Need erinevused on väliskantslite küsimuste seisukohalt väga

²²⁰ Juhani Rinne, 175.

²²¹ Markus Hiekkanen. 1994, 96.

²²² Samas.

²²³ Markus Hiekkanen. 1994, 90.

²²⁴ Samas.

²²⁵ Knut Drake, 179-181.

²²⁶ Markus Hiekkanen. 1994, 11 ja 93.

²²⁷ Markus Hiekkanen. Near but far. Finnish and Estonian church architecture in the Middle Ages. Suomen Museo 1991. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy, 1992, 37.

olulised, kuna eeskoda, kus soome kirikutes asub enamus soome väliskantslitest on iseloomulik pigem Soome kirikutele.²²⁸ Kirikute läänekül on Eesti ja Soome kirikutes samuti erinev. Eesti kirikute läänefassaadile on sageli juurde ehitatud läänetorn, mis täitis keskajal tihti ka kaitsefunktsiooni²²⁹. Paljudes soome kirikutes asub torn kirikust eemal. Soome kiriku läänefassaadid on kirikutes ilma tornita ja selle kohal asusid keskajal Hiekkaneni kirjelduste järgi väliskantslid²³⁰.

Ka Eesti erialakirjanduses ja arhiivimaterjalides²³¹ tuleb ette mõiste “väliskantsel” kasutust. Selliseid oletusi on uurijad teinud ja põgusalt käsitlenud Harju-Risti, Tallinna Pühavaimu, Tallinna toomkiriku ja Jõelähtme kirikute juures. Näiteks, Jõelähtme kiriku säilinud lääneviilu konstruktsiooni kohta, arvas Villem Raam, et see võis olla väliskantsel²³². Kersti Markus aga lükkab selle oletuse ümber, arvates et väliskantsli taoline asukoht kirikus on ebatõenäoline.²³³ Lähemaid uruinguid, just väliskantsli teemat silmas pidades, nendes kirikutes teadaolevalt tehtud ei ole.

Et valdav osa eesti kirikuid on järgnevatel sajanditel mitmeid kordi ümber ehitatud ning puuduvad teemale valgust heitvad arhiiviallikad, on raske rekonstrueerida keskaegsete kirikute kunagist arhitektuurilist ilmet ja teha järeldusi väliskantsli olemasolu ja funktsiooni kohta – see nõuab juba tõsisemaid erialaspetisalistide poolseid uuringuid. Käesoleva töö lisas on väliuuringute aruannetest välja toodud tekstilõigud, kus on kirjeldatud need eesti kiriku arhitektuuri iseärasused, mis võib tulevikus olla heaks alusmaterjalideks eesti väliskantslite uurimustöös.

Väliskantslite näidetega, mis on koondatud Altenlohi uurimustöö alusel nimekirjadesse paikkonna ja kategooria järgi, saab tutvuda käesoleva töö lisades 14 ja 15.

²²⁸ Markus Hiekkanen. 1994, 96.

²²⁹ Markus Hiekkanen. 1992, 32-37.

²³⁰ Markus Hiekkanen, 1994, 96.

²³¹ Kultuurimälestise riiklik register.

²³² Villem Raam. *Jõelähtme kirik*. Allikas: *Kultuurimälestiste riiklik register, mälestis nr 2716*. Jõelähtme kirik. Arhitektuurimälestise pass. Arhitektuurimälestise on uurinud: V. Raam. Täitnud ja allkirjutanud: Raam, Villem Voldemari p., kunstiajaloolane. 20.05.1982: <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=6589> (vaadatud 30.04.2017).

²³³ Kersti Markus. Keskaegsed maavaldused – uus allikas arhitektuuriuurijale. *Acta Historica Tallinnensia*. Peatoimetaja Maie Pihlamägi. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi ja Eesti Teaduse Akadeemia ühisväljaanne, 2006, 10.

Kokkuvõtte

Kokkuvõteks võib öelda, et süstemaatilist väliskantsli uurimist pole seni olnud. Väliskantsli teema vähene käsitus erialakirjanduses on suures osas tingitud terviklikke näidete puudumisest. Kuid näiteks, kiriku, arhitektuuri, religiooni, sotsiaal-poliitilise ajaloo uurimine aitab avada väliskantsli tähendust keskajal. Terminoloogia osas saab parema arusaama, uurides väliskantsli algsed eeskujud ja selle funktsioonid.

Väliskantsel oli tähtsaks kommunikatsiooni vahendiks keksaegses kirikus. Lisaks liturgiale, peeti sellelt jutlust ning näidati reliikviaid ja õnnistati, mis lisasid üldiselt kiriku kantslile uued tähenduslikud aspektid. Keskaegse jutluse kohta ja on tehtud arvukaid uurimusi, kuid vähe tähelepanu on seni saanud jutluse pidamise koht, mis sageli asus väljaspool kirikut. Rahva suure arvukuse tõttu kirikupühade ajal, reliikviade näitamine ja rahva õnnistamine toimusid samuti väljaspool kirikut. Selleks ehitati kirikute juurde või selle hoovi erinevaid konstruktsioone, mis pidid toetama nii jutluse pidamist kui pühakute austamisega seotud tegevused, ning ka õnnistamise funktsiooni. Kuid tegelikult väliskantsel nähtusena on veelgi komplitseeritum. Sõltuvalt funktsioonidest esineb teistes keeltes väliskantsli kohta väga palju termineid, seetõttu on oluline avardada ka eesti keelset mõistemaailma erialakirjanduses teemasse puutuvat.

Väliskantsli päritolu selgitamiseks osutatakse kiriku kantslile kui selle eelkäijale. Kiriku kantsli geneesi jälgimisel viidatakse aga sageli just nendele näidetele, milles on kirjeldatud antiikaja konstruktsioonid, mida kasutati väljas. Seetõttu, väliskantsli mõiste selgitamise juures on vajalik osutada selle päritolu algnäidetele, ambole ja bemale. Väärib mainimist, et kiriku kantslil ja väliskantslil on alati olnud ühised eesmärgid – mistahes sõnumite edastamine kirikuga seotud tegevustes ja samaaegne kasutusele võtmise aeg.

Ambo arendusena, oli lugemispult leidnud aset kristluse alguses Bütsantsis ja Lääne-Rooma kirikutes, mille genees ulatab tänapäeva kirikute kantsliteni. “Ambo”, “bema”, “tribunal” ja muud varakristlikus terminoloogias kantsli ja väliskantsli eelkäijaid tähistavatel mõisted seostatakse kiriku arhitektuuriga. Terminite algkasutus osutab siiski kristluse eelsele päritolule. Näiteks, “Ambo” sünonüümina kasutusel olev termin “tribunal” osutab tähendustele, mis otseselt ei olnud seotud vaid Jumala Sõna kuulutamisega. Algkristliku kogudust mõjutasid antiikmaailm ja tavad. Nii juhtus, et kristlikku arhitektuuri tulid kasutusse arhitektuurilised vormid, nagu basiilika hoone ning kiriku sisustuses kasutati ka muud

kaasajast võetud arhitektuurilised struktuurid. Näiteks, kiriku lauljate ordineerimisel kasutusel olevat ehitised ja antiik-rooma militaarse tel eesmärkidel kasutatavad platvormidel oli sama nimetus; algselt pühakirja lugemiseks mõeldud lugemispult ehk ambo kasutati ida-kirikus ka keisrite koronatsiooniga seotud sündmustes; mõiste “tribunal” viitab konstruktsioonile, mida kasutasid vanad roomlased haldusasutustes; antiikteatri ideed (ja lavaga seotud terminoloogia) olid võetud kasutusse etendama ks liturgilist draama kiriku ruumides; kiriku ikonograafia võis sageli seguneda kaasaja visuaalsete motiividega ning edasi saata ka ambivalentseid tähendusi. Kiriku sallimatus teisitimõtlejate suhtes, mis kasvas hiljem võitluseks hereesia vastu juba kristluse algusaegades ei erinenud väga palju antiikmaailmas valitsenud teiste religioonide tavadest. See näitab samuti tihedat seotust antiikmaailmaga, aga ka kiriku soovi tolles maailmas end institutsioonina jõuliselt kehtestada.

Hereetikutega võideldi sütitavate diskussioonide ja õpetlikke jutluste abil. Jumala sõna ja apostlite manitsevad õpetused, mida preestrid lugesid ambolt, võisid ilmselt kuuluda kogudusele teatud juhtudel väga kurjakuulutavalt. Kuid võitlus hereesia vastu on peetud oluliseks ka keskajal. Kiriku vaimulikkonna poolt antud liturgia ja kiriku teenistuse läbiviimise täpsed korraldused sillutasid teed kantsli arengule nii kiriku sees kui väljas.

Rändmunkluse tekkimisega Euroopas kasvas jutluse osatähtsus ja see soodustas eriti väliskantlite arengut. Statistikat väliskantlite arvu Euroopas pole tehtud ning arvestades seda, et allikaid pole säilinud – eriti mobiilseid väliskantsleid, – mingisuguseid järeldusi kui paljudes kirikutes väliskantsleid esines pole võimalik teha. Väliskantlite kontsentratsioonist ühes või teises piirkonnast annab ehk aimu säilinud kirjalikud materjalid ja teema käsitlused.

Väärib märkimist, et nii kantlite kui väliskantlite vormiline areng olenes sageli kohalikest tingimustest ja tavadest. Sellest on tingitud ka väliskantlite mitmekesine nimekuju. Väliskantlite klassifikatsioon, mis on käesoleva töö ajal uuritud, on suur samm teema edasisteks uurimusteks. See aitab võrrelda väliskantlite varieeruvust ja väliskantlite vormilist tasandit, sõltuvalt nende levialast ning samuti analüüsida ka selle nähtuse tähenduslikud aspektid.

Summary

There were thousands of churches in Europe in the Middle Ages. Today, their Medieval appearance has disappeared to a large extent due to alterations caused by countless wars, reformation and renovations. For this reason, in today's context, it is rather hard to understand some visual phenomena that had meaning in the medieval context.

One phenomenon that is not much researched is the external pulpit. The external pulpit was an important communication tool in the Medieval church. The reading of liturgy and sermons, as well as the showing of relics and the act of blessing were just some the ways the external pulpit was used in the Middle Ages. There has been a great number of research about Medieval sermons, but the topic of where the sermons took place has been left largely untouched. In fact, often sermons took place outside because the number of people visiting churches during church holidays was too large to fit inside. For the same reason, the showing of relics and the act of blessing also took place outside of the church. For these purposes, different constructions were attached to the church or built in the courtyard. These constructions were supposed to support the different activities that took place outside of the church. The aim of this thesis is to examine the many different types of external pulpits and expand on the terminology and ideas in Estonian concerning the topic.

It should be noted that the purpose of pulpits and external pulpits often coincided. Both were used to elevate the speaker. To further understand the development of pulpits, it is necessary to look at the genesis of this custom. Terms such as *ambo*, *bema*, and *tribunal*, are considered as predecessors of external pulpits in the terminology of early Christian church architecture. However, the etymology of these terms indicates a pre-Christian origin. As a development of the lectern, *ambo* found its use in early Christianity in Byzantine and Roman churches. *Ambo* as well as its synonym *tribunal* implies to meanings that were not just connected to preaching the Gospel, as churches were influenced by the customs of the ancient world.

Because of the influences of the ancient world, early Christian architecture made use of the fashions of contemporary architecture, such as basilicas and other constructions. For example, the constructions used in the ordination of church singers refers back to platforms used for military purposes in ancient Rome. Other examples that show the connection

between the customs of the ancient world and the origins of the external pulpit in the Medieval Church are abundant. It is believed that the pulpit found its place in the nave after the reformation. However, *ambo*, when used to communicate *logos*, was already placed in the nave in the first Christian basilicas. The purpose of *bema* was to elevate the position of the readers of scripture, so that they could be properly seen and heard and the term *tribunal* refers to a construction that was used by ancient Romans in administrative buildings. The conducting of services in the early and medieval church shows a close relationship with the ancient world, but also reveals the wish for validation as an influential establishment.

Another requisite in the development of the external pulpit was created by the Church's hatred of dissidents. Such an intolerance of heretics can also be traced to the customs of ancient world religions. In church, heretics were fought with through rousing speeches, often spoken in the external pulpit. In addition, the rise of the Dominican Friars and a raised importance of sermons in Europe gave an important contribution to the development of external pulpits.

It is hard to make conclusions on how many churches might have had external pulpits, as there are not many sources left that mention these. However, it might be noted that the shape of external pulpits often depended on local conditions and customs. For this reason, there are many different terms in use that signify the same phenomenon. Even just a classification of external pulpits is a big step forward in the research, and helps compare the variety of external pulpits on the architectural level and also the meanings associated with external pulpits.

Kasutatud kirjandus

A Dictionary of the Architecture and Archaeology of the middle Ages. John Britton, John Le Keux, George Godwin. London: Longman, Orme, Brown, Green, And The Author, Burton Street. M.DCCC.XXXVIII.

Allan Doig. Liturgy and Architecture: From the Early Church to the Middle Ages (Liturgy, Worship and Society Series). First published by Ashgate Publishing, 2008. New York: Routledge, 2016.

Anna Nilsén. *Focal point of the sacred space : the boundary between chancel and nave in Swedish rural churches: from romanesque to neo-gothic*. Uppsala: Uppsala universitet, 2003.

Anneli Randla. "Tallinna dominiiklaste kloostri arhitektuurist võrdluses teiste Põhja-Euroopa kerjasmunkade kloostritega". Ettekanne Meie Pärandi seminaril "Katariina kloostri minevik, olevik ja tulevik" 24. mail 2012 Katariina kirikus Tallinnas.

Constitutiones Apostolorum. *The Work Claiming To Be The Constitutions Of The Holy Apostles, Including The Canons*; William Whiston's Version, Revised From The Greek; with a Prize Essey at the University of Bonn, upon Their Origin and Contents; Translated from the German, by Irah Chase, D. D. New York: Appleton & company, 1848.

Cyril A. Mango. *The Art of the Byzantine Empire 312-1453*. Englewood Cliffs. Published by Prentice Hall. 1972.

Eesti Kunsti Ajalugu 2. 1520-1770. Koostaja ja toimetaja Krista Kodres. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2005.

Eesti Piibliseltsi võrgupiibel: <http://piibel.net>, (vaadatud 17.07.2017).

Ellen-Senta Altenloh. *Sakrale Aussenkanzeln in Europa von der Romanik bis zur Gegenwart. Habelts Dissertationsdrucke*. Reihe Kunstgeschichte: Heft 8. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1985.

Eugène Viollet-le-Duc. *Chair à prêcher. Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. Édition Paris: Bance—Morel de 1854-1868.

Fiddes, Victor. *The Architectural Requirements of Protestant Worship*. Toronto, ON: Ryerson Press, 1961.

Gerhard Gietmann. Pulpit. *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 12. New York: Robert Appleton Company, 1911, <http://www.newadvent.org/cathen/12563b.htm>, (vaadatud 17.07.2017).

Greek-English Lexicon (LSJ). Compiled by Henry Georg Liddell and Robert Scott. Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie and with the co-operation of many scholars. First edition published 1843. Oxford at the Clarendon Press. With a Supplement, 1968.

Guido Schoenberger. Außenkanzel. *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, Bd. I (1937), Sp. 1293–1306, 1937. Leksikon. RDK Labor, <http://www.rdklabor.de/w/?oldid=88690> (vaadatud 16.03.2016).

Guillaume Durand, Trad. Barthélemy, évêque de Mende, chap. Ier, parag. XXXIII. xiiie siècle.

Hans Koepf. *Bildwörterbuch der Architektur*. Stuttgart, s. v. "Außenkanzel", 2. Auflage 1974.

Hassett, Maurice. "Cathedra". *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 3. New York: Robert Appleton Company, 1908, <http://www.newadvent.org/cathen/03437a.htm>, (vaadatud 17.07.2017).

Heinrich Bergner. *Grundriß der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland von den Anfängen bis den 18. Jh.*, 8, Göttingen, 1900.

Jens Fletcher. External Pilgrims. *The Medieval Cathedral of Trondheim. Architectural and Ritual Constructions in their European Context*. Edited by Margrete Systad Andås, Øystein Ekroll jt. Volume 3: Ritus et artes: traditions and transformations. Turnhout, Belgium: Brepolis Publishers n.v., 2007.

Juhani Rinne. Über die Innen- und Außenkanzeln in den mittelalterlichen Kirchen Finnlands. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift (SMYA-FFT) XXVI*, 1912.

Katherine L. French. Parish life. Medieval Christianity. A People's History of Christianity, Volume 4. Edited by Daniel Ethan Bornstein. Fortress Press: Minneapolis, 2009.

Kersti Markus. Keskaegsed maavaldused – uus allikas arhitektuuriuurijale. *Acta Historica Tallinnensia*. Peatoimetaja Maie Pihlamägi. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi ja Eesti Teaduse Akadeemia ühisväljaanne, 2006.

Knut Drake. Der Kirchenplatz in Finnland als Treffpunkt im Mittelalter. Visby: Acta Visbyensia IV, 1973.

Konstantinos Kourouniotes and Homer A. Thompson. The Pnyx in Athens. Kd. Vol. 1. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 1932.

Konstantinos Kourouniotes and Homer A. Thompson. The Pnyx in Athens. Kd. Vol. 1. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 1932, 91-94.

Liturgia sõnastik. Jumalateenistuste ja talituste Juhend. Lisa 6. Eesti Evangeelne Luterlik Kirik: 2013, http://eelk.eelk.ee/wpcontent/uploads/2015/11/JTJ_2013_internetiversioon.pdf, (vaadatud 17.07.2017).

Marek Tamm. "Tallinna dominiiklased ja nende roll Põhja-Eesti vaimuelus 13.–16. sajandil". Ettekanne Meie Pärandi seminaril "Katariina kloostri minevik, olevik ja tulevik" 24. 05. 2012 Katariina kirikus Tallinnas.

Markus Hiekkanen. Near but far. Finnish and Estonian church architecture in the Middle Ages. Suomen Museo 1991. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy, 1992.

Markus Hiekkanen. *The stone churches of the medieval diocese of Turku : a systematic classification and chronology*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 1994.

Michael L. White. The Social Origins of Christian Architecture. Texts and monuments for the Christian Domus Ecclesiae in its environment. Vol.II. Harvard Theological Studies 42. Valley Forge, Pennsylvania: Trinity Press International, 1997.

Philip Smith. Tribunal. Article by Philip Smith, B.A., of the University of London on p1148 of William Smith, D.C.L., LL.D.: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, London, 1875.

Pierre Bourdieu, 1967. *Erwin Panofsky "Gooti arhitektuur ja skolastika" järelsõna*. Prantsuse keelest tõlkinud.aastal Kaia Sisask. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2013.

R.N.Swanson. The Burdens of Purgatory. Medieval Christianity. A People's History of Christianity, Volume 4. Edited by Daniel Ethan Bornstein. Fortress Press: Minneapolis, 2009.

Richard Kiechefer. The Impact of Architecture. Medieval Christianity. A People's History of Christianity, Volume 4. Edited by Daniel Ethan Bornstein. Fortress Press: Minneapolis, 2009.

Robert Milburn. Early Christian Art and Architecture, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1988.

Sigrid Reili. Väike saksa-eesti keskaja arhitektuuri seletav sõnastik. Magistriprojekt. Tartu: Tartu Ülikool, 2005.

Sławomir Brzozewski. "Dominiiklaste ordu missioon selle ekstsisteerimise algusaegadel ning tänapäeval ". Ettekanne seminaril "Katariina kloostri minevik, olevik ja tulevik" 24. mail 2012 Katariina kirikus Tallinnas.

Stella splendens. Tõlge: Ave Teesalu, viisi seadistanud koorile Tõnis Kaumann 2016. aastal Tartu Ülikooli kammerkoori 45-ndaks sünnipäevaks. Esmaettekannet 7.aprillil 2017.a. Eesti Rahva Muuseumi ajutise näituse saalis, Tartu Ülikooli kammerkoori kevadkontserdil "Viisijada tõuseb vainult".

Timothy E. Gregory. A History of Byzantium. Wiley-Blackwell: A John Wiley & Sons, Ltd., Publication. Second edition, 2010.

The Etymologies of Isidore of Seville. Stephen A. Barney, W. J. Lewis, J. A. Beach, Oliver Berghof with the collaboration of Muriel Hall. New York: Cambridge University Press, first published in print format 2006.

The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge, Volume I: Aachen – Basilians. Creator Philip Schaff, edited by Samuel Macauley Jackson jt. Princeton Theological Seminary. Grand Rapids, Michigan: Baker Book House, 1951.

Interneti allikad

Villem Raam. Aruanne Harju-Risti kiriku juures teostatud väliuuringutest, köide XXVIII, töö number IV-85060. Köide koostasid: Peaspetsialist: V. Raam, peaarhitekt H.Toss jt. Muinsuskaitse arhiiv Nr. A-1943 ja A-1944 (fotod). Tallinn: 1987. [Kultuurimälestise riiklik register](#), leidandmed: [ERA.T-76.1.12197](#) ja [ERA.T-76.1.12198](#), (vaadatud 30.04.2017).

Villem Raam. *Jõelähtme kirik. Allikas: Kultuurimälestiste riiklik register, mälestis nr 2716*. Jõelähtme kirik. Arhitektuurimälestise pass. Arhitektuurimälestise on uurinud: V. Raam. Täitnud ja allkirjutanud: Raam, Villem Voldemari p., kunstiajaloolane. 20.05.1982: [Kultuurimälestise riiklik register](#), (vaadatud 30.04.2017).

William Durandus, Churches and Church Ornaments. Rationale Divinorum Officiorum. A translation of the first book of the “Rationale Divinorum Officiorum” with an introductory essay and notes by Rev. John Mason Neale and Rev. Benjamin Webb of Trinity College, Cambridge. New York: Charles Scribner's Sons 743 And 745 Broadway, 1893. Project Gutenberg's. Release Date: July 27, 2013. Produced by Don Kostuch, from scans obtained from Internet Archive: <http://archive.org/details/symbolismofchurc00dura>, (vaadatud 17.07.2017).

Arthur Vööbus. Askeetlikud aktid. Liikumine. Süüria munkluse vaimumaailmast. Usuteaduse doktori väitekirj. “*Munklus Süürias, Mesopotaamias ja Pärsias kuni 10. sajandini: selle tekkimine, ajalooline areng ja kultuurilooline tähendus. Aja- ja kultuurilooline uurimus Süüria munkluse kujunemisest, vormidest, iseloomust ja tähendusest jakobiitide ja nestoriaanide juures*”. Teksti on toimetanud Amar Annus. Tartu: 1942, (475 lk), http://www.kirikiri.ee/article.php?id_article=460, (vaadatud 17.07.2017).

Basilica San Clemente - Official website. Designed by Antonio Nuccilli. <http://basilicasanclemente.com/eng/index.php/tour/virtual-tour>, (vaadatud 17.07.2017).

Brill's New Pauly. “Manuale.” Antiquity volumes edited by: Hubert Cancik and , Helmuth Schneider. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/manuale-e721760>. 2006, (vaadatud 17.07.2017).

Caryl Coleman. Ambo. *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company, <http://www.newadvent.org/cathen/01381e.htm>, (vaadatud 17.07.2017).

Heinrich Otte. Heidelberg histoische Bestände – digital. Universitätsbibliothek Heidelberg: Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters (Band 1): Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie des deutschen Mittelalters — Leipzig, 1883. Seite 301, Anmerkung 1, digi.ub.uni-heidelberg.de (vaadatud 27.04.2017), http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA*/Tribunal.html, (vaadatud 17.07.2017).

Internet Medieval Sourcebook at the Fordham University Center for Medieval Studies. *Galerius and Constantine: Edicts of Toleration 311/313*. Paul Halsall is the editor, with Jerome S. Arkenberg as the contributing editor. First created in 1996. New York: Fordham University, 2006- 2011, <http://sourcebooks.fordham.edu/halsall/source/edict-milan.asp>, (vaadatud 17.07.2017).

Karl-Heinrich Bieritz. „Das Kirchenjahr“ (teoses Handbuch der Liturgik. Liturgiewissenschaft in Theologie und Praxis der Kirche, v.a. Hans-Christoph Schmidt-Lauber ja Karl-Heinrich Bieritz, , 1995, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995, 477–481. Tõlginud Anne Burghardt. Avaldatud 25.detsembril 2015. aastal artiklina “Jõuluaegse pühaderingi ajalooline taust”. *Kirik ja Teoloogia*: <http://kjt.ee/2015/12/jouluaegse-puhaderingi-ajalooline-taust/>, (vaadatud 17.07.2017).

Meehan, Andrew. "Urbi et Orbi." The Catholic Encyclopedia. Vol. 15. New York: Robert Appleton Company, 1912, www.newadvent.org, (vaadatud 27.04.2017).

Nino Zchomelidse. The Epiphany of the logos in the Ambo in the Rotunda (Hagios Georgios) in Thessaloniki. *Academia*. Allikas on elektrooniliselt kättesaadav registreeritud kasutajal: https://www.academia.edu/10738488/The_Epiphany_of_the_logos_in_the_Ambo_in_the_Rotunda_Hagios_Georgios_in_Thessaloniki, (vaadatud 17.07.2017).

Socrates Scholasticus. The Ecclesiastical History of Socrates Scholasticus. Revised, with notes by The Rev. A.C. Zenos, D.D. *Historia ecclesiastica*. Chapter V.—*John draws down upon Himself the Displeasure of Many Persons of Rank and Power. Of the Eunuch Eutropius*. 258, <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf202.html>, (vaadatud 17.07.2017).

Sozomen. Ecclesiastical History (Book IX). Chapter 1. *Chapter 2. Discovery of the Relics of Forty Holy Martyrs*.. Translated by Chester D. Hartranft. From Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series, Vol. 2. Edited by Philip Schaff and Henry Wace. (Buffalo, NY:

Christian Literature Publishing Co., 1890.) Revised and edited for New Advent by Kevin Knight, <http://www.newadvent.org/fathers/2602.htm> ja <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf202.html>, (vaadatud 17.07.2017).

Lisad

Lisa 1. Väliskantslid Soomes. Osa 14-17.7.2017.a. toimunud Liliija Soosaare ja Markus Hiekkaniemi kirjavahetusest.

Hello

I am a student at the University of Tartu and I am writing a bachelors thesis about Medieval external pulpit. This topic has not yet been thoroughly researched, but several scholars, who research the Middle Ages, have touched upon this topic. I have read your comments about external pulpits from the book “The stone churches of the medieval diocese of Turku : a systematic classification and chronology” and have also read Knut Drake’s “Der Kirchenplatz in Finnland als Treffpunkt im Mittelalter,” as well as Juhani Rinne’s text “Über die Innen- und Außenkanzeln in den mittelalterlichen Kirchen Finnlands”.

Rinne mentioned that in Medieval European churches, there were as many outside pulpits as pulpits inside the church[1]. I wanted to know whether you would agree with this statement in connection with outside pulpits in Finland. Do you know whether Rinne’s comment was about all external pulpits in Europe, regardless whether they were situated in Central Europe, or Northern Europe?

In his work, Knut Drake elaborated on the use of external pulpit when reading liturgy outside. This was also mentioned by Rinne[2]. They believed that medieval services might have taken place in some case at church tower. Drake suggested that such external pulpit is an attribute of Finnish medieval churches. However, I did not find much information from your book about this.

I would be very thankful if you could find the time to answer some of these questions. You may write either in Finnish or English.

All the best,

Liliija Soosaar

[1] Juhani Rinne, 176.

[2] Knut Drake, 179-181.

Helsingi Ülikooli ajaloo professori Markkus Hiekkaniemi kommentaarid ja vastused:

Dear Liliija,

When you ask about Juhani Rinne’s opinion according to which “there were as many outside pulpits as pulpits inside the church”, I feel that he made a kind of sweeping comment on basis

of his feeling. In my opinion, he did not reach to a conclusion or an interpretation by going through of any or many or every Catholic European district or area church by church (or at least almost). I feel also that he would not even have had the possibility to look at the tens of thousands of European Medieval churches to see if his statement holds through or not. It was, as far as I can say, impossible considering that the systematic study of the churches was quite young when he wrote about the exterior pulpits around 1910 (publication in 1912). Actually, I would dare to say that it would be impossible for one scholar even today because the international body of scholars has not been very interested about the special problem of exterior pulpits.

Also about Rinne you notice that according to him there are as “many outside pulpits as pulpits inside the church” and you ask if I “agree with this statement in connection with outside pulpits in Finland”. At least in the later part (for the first part, see paragraph above) I would answer that they, in my opinion, have been built fewer than the pulpits inside the churches. There is a regulation from the beginning of the 15th century in the Archdiocese of Uppsala according to which a sermon should be held regularly in the churches during the Mass. This leads one to consider that there would have, at least during the late Middle Ages (from the 15th century to the 16th century) been some kind of structure in the churches (and, in my opinion, somewhere where the chancel or the choir and the place for the worshippers was in contact) where a sermon was given. Whether this structure resembled the ones of which we know of and which still are to be seen in many churches, namely those from the 17th and 18th centuries, or not, they can be characterized as pulpits. And, consequently, they were in all the church buildings in the diocese. In medieval Finland (= Diocese of Turku) the number of congregations and chapel congregations were around 150–170 in the middle of the 16th century. The number of exterior pulpits according to the calculations of Rinne, Drake, and I is somewhere around 20 or a little more. We, of course must take into consideration, that there must have been exterior pulpits in the parts of the churches which have later disappear for example because of renovations of the structures but there also exist church buildings of which we can definitely state that there has not existed an exterior pulpit. Thus, to conclude, the number of exterior pulpits in Finnish medieval stone churches must have been lower than the number of churches in any given time.

About the question of church towers as places for exterior pulpits as an “an attribute of Finnish medieval churches”. Do I understand your question correctly? I have not Rinne’s and Drake’s articles in hand now as I am not in my study but in my summer place and I do not

remember things in all details. Anyway, in my opinion the church towers play little or no part when it comes to being places for exterior pulpits and their use in the medieval Diocese of Turku. The exterior pulpits are situated either in the nave of the building (here mostly in the western wall) or in the porch (here mostly in the southern wall), if I recall the situation correctly. Another place where I have interpreted an exterior pulpit having been placed or built are a couple of lychgate porches in the Cathedral of Turku and this has led me to think that there might have been the same kind of structures in the ordinary parishes of the diocese. But perhaps I misunderstand the word tower which you use in your e-mail?

I would like to add that when I was working with my doctoral dissertation on the Finnish medieval stone churches my aim was to try to classify the buildings by systematically gathering material of their features. Thus, the exterior pulpits were one part or sector of the material and here one of the few (actually the only one) in which other scholars, Juhani Rinne and Knut Drake, had previously carried out systematic research. I only had to add a couple of exterior pulpits while, after critical analysis, discarding a couple from the catalogue (in the same way as Drake had done concerning the catalogue which Rinne had gathered). As to the aim of my dissertation the exterior pulpits were useful but mostly not without a combination of other systematically analyzed features or feature groups.

Thus, the exterior pulpits in my dissertation work were, in a way, a means to an end, not a goal by themselves, even though they are a very interesting cultural phenomenon, indeed! After the dissertation in 1994 I went back to the theme a couple of times as for example in Sweden where a few colleagues asked me to look at certain features in some churches which had, among the researches there, been regarded as exterior pulpits. But I never had the time to properly start to systematically gather material and analyze it and the overall situation in the countries for example in Northern Europe (Latvia, Estonia, Denmark, Norway, Sweden). Not to say anything about the rest of Europe.

If you have comments and/or questions, I am glad to answer if I am capable to!

With best.

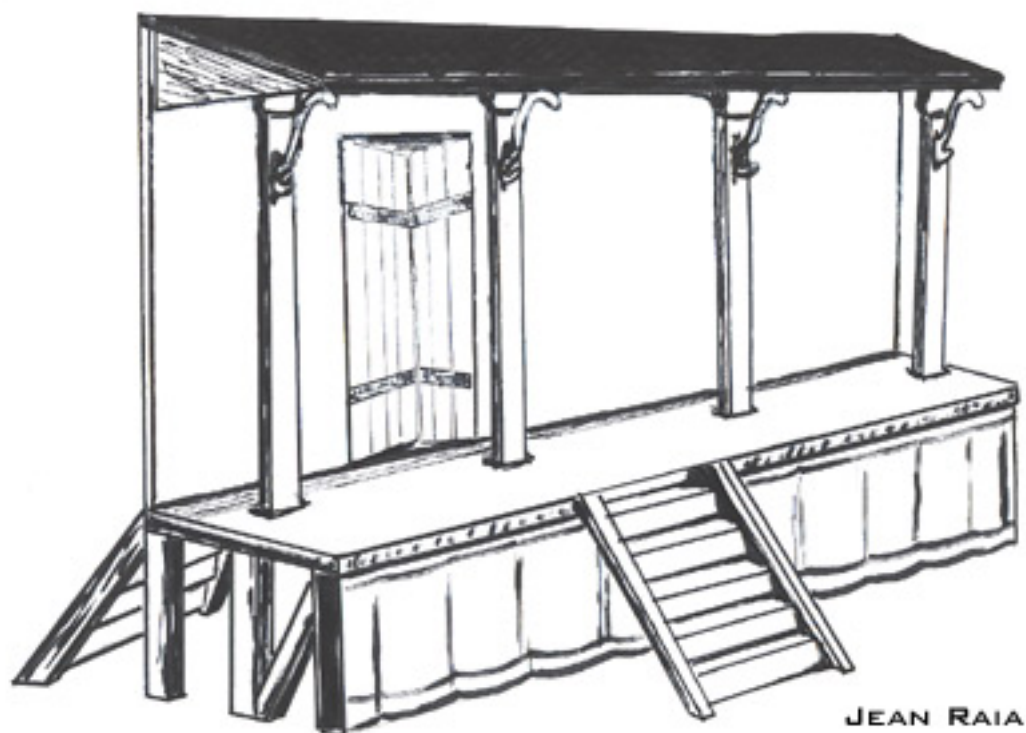
Markus,

14.7.17

Lisa 2. Koondtabel Soome kirikutest, kus paiknesid keskajal väliskantslid. Koostatud Markus Hiekkänen raamatu *The stone churches of the medieval diocese of Turku : a systematic classification and chronology* tabeli ja Ellen-Senta Altenlohi *Sakrale Aussenkanzeln in Europa von der Romanik bis zur Gegenwart* andmete põhjal.

	Rinne, 1914	Drake, 1973	Altenloh, 1985	Hiekkänen, 1994
1	Hammarland	Hammarland	Hammarland	
2	Hauho	Hauho	Hauho	Hauho
3				Helsinki Parish
4	Hollola	Hollola	Hollola	Hollola
5				Janakkala
6		Kaarina	Kaarina	
7	Kalanti	Kalanti	Kalanti	Kalanti
8				Kemiö
9				Korppoo
10				Kumlinge
11		Laitila	Laitila	Laitila
12		Lammi	Lammi	Lammi
13		Lohja	Lohja	Lohja
14		Maaria	Maaria	
15	Masku	Masku	Masku	Masku
16	Mustasaari	Mustasaari		
17		Mynämäki	Mynämäki	Mynämäki
18		Nauvo	Nauvo	
19		Nousiainen	Nousiainen	
20	Perniö	Perniö	Perniö	Perniö
21		Porvoo	Porvoo	Porvoo
22	Pälkäne	Pälkäne	Pälkäne	Pälkäne
23		Raisio	Raisio	
24				Rauma Fran.
25	Rymättylä	Rymättylä	Rymättylä	Rymättylä
26				Sipoo
27				Sysmä
28				Sääksmäki
29		Taivassalo	Taivassalo	
30		Turku Cath.	Turku: Dom	Turku Cath.
31	Vanaja	Vanaja	Vanaja	Vanaja
32		Vehmaa	Vehmaa	
33			Hustasaari: b. Vaasa	
33			Sauvo	

Lisa. 3. Pidustuste ajaks draama esitamiseks püstitatud konstruktsioon puidust, mille kohta kasutati sõna “pulpitum”, mis tähendas Vana-Roomas nii teatrilava kui kõneleja kohta.
<http://www.vroma.org/~araia/pulpitum.html>, (vaadatud 17.7.2017)

Lisa 3. Lugemispult. Eugène Viollet-le-Duc. CHAIRE à prêcher. Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle. Édition Paris: Bance—Morel de 1854-1868. Vol. 2, 407.

Lisa 4. Ristküliku põhiplaaniga basiilika, põhines kreeka *stoa* struktuurile, mida sai näha laialdaselt üle Rooma impeeriumi.²³⁴ Illustratsioon on Timothy E. Gregory raamatust “A History of Byzantium”.

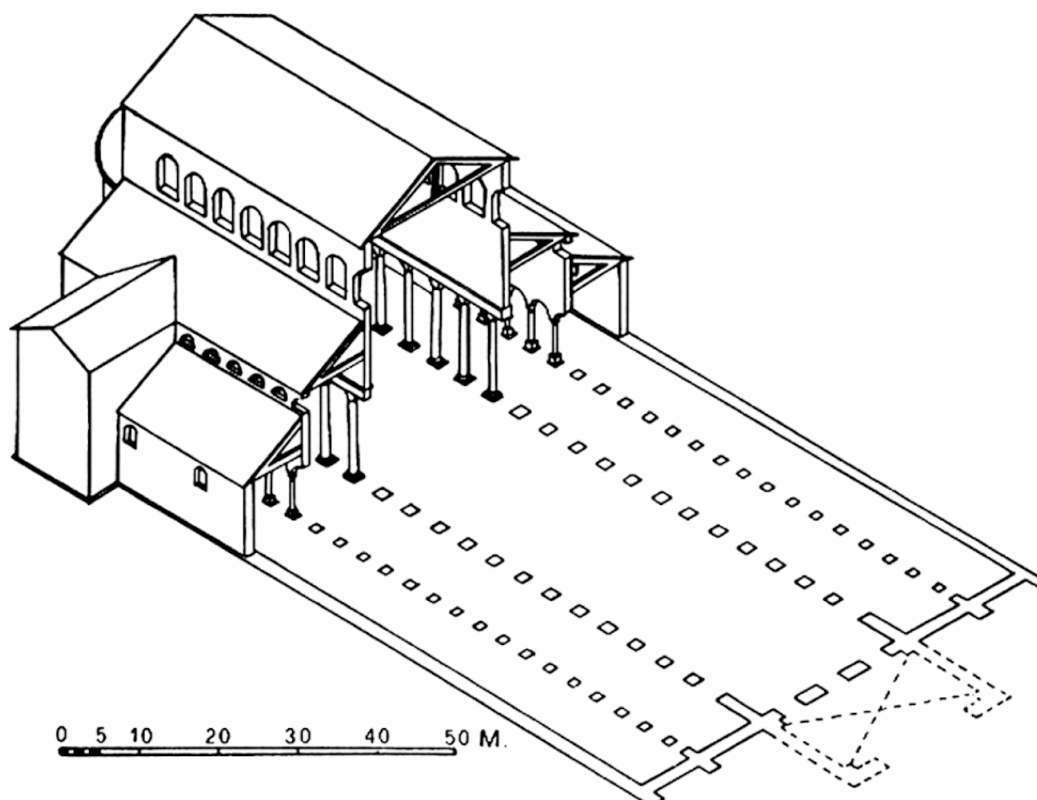
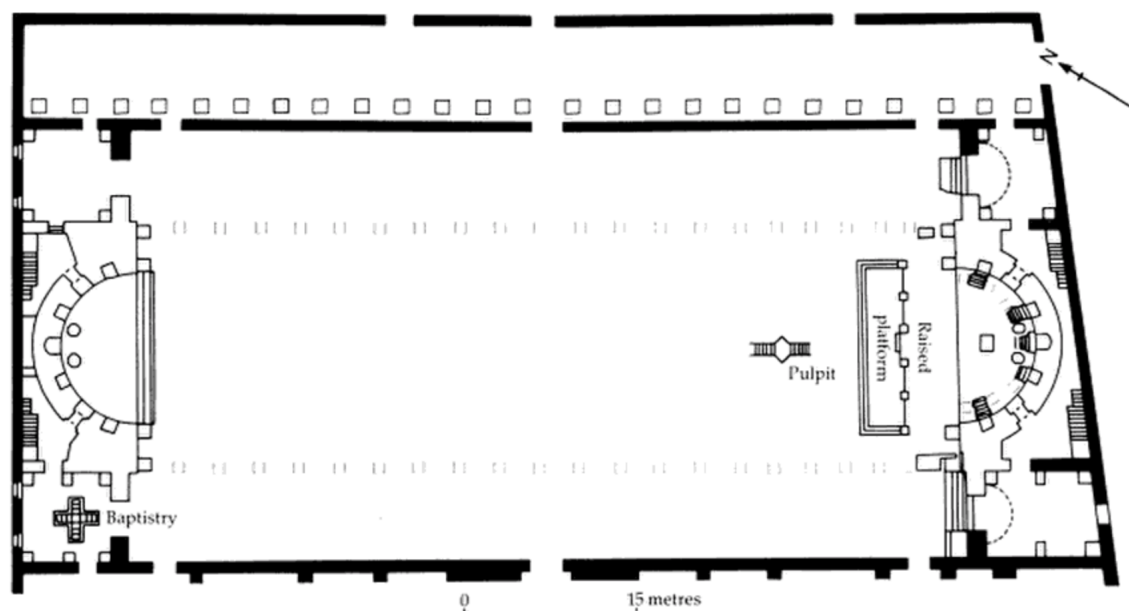

Figure 3.3 Isometric view, church of St. John Lateran, Rome. This drawing conveys much of the structure of a basilica, used mainly as a court house and for imperial audiences in Roman times, but transformed by the Christians into the most common form of church. From Richard Krautheimer, *Three Christian Capitals* (Berkeley: University of California Press, 1963, fig. 15).

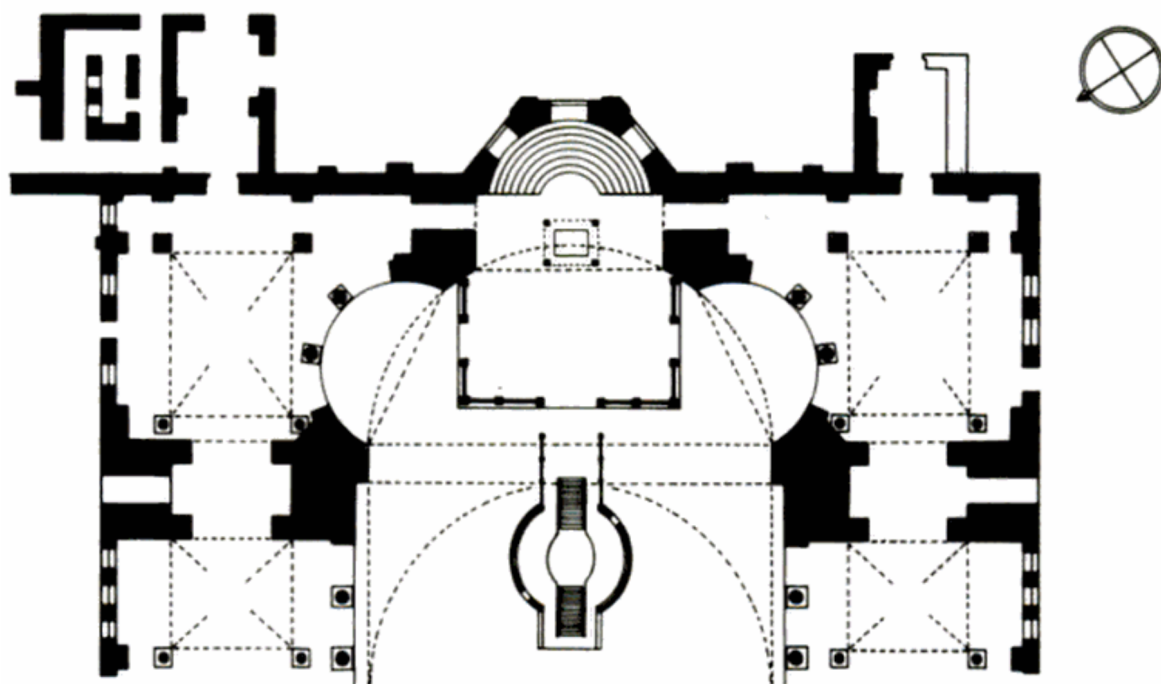
²³⁴ Timothy E. Gregory. *A History of Byzantium*. Wiley-Blackwell: A John Wiley & Sons, Ltd., Publication. Second edition, 2010, 63.

Lisa 5. Basilikaalne kristlik kirik Põhja-Afrikas. Illustratsioon on Robert Milburni raaamtust “Early Christian Art and Architecture”.

101. Leptis Magna, basilica I: ground-plan. A grandiose civic hall of the third century date, remodelled as a church by Justinian.

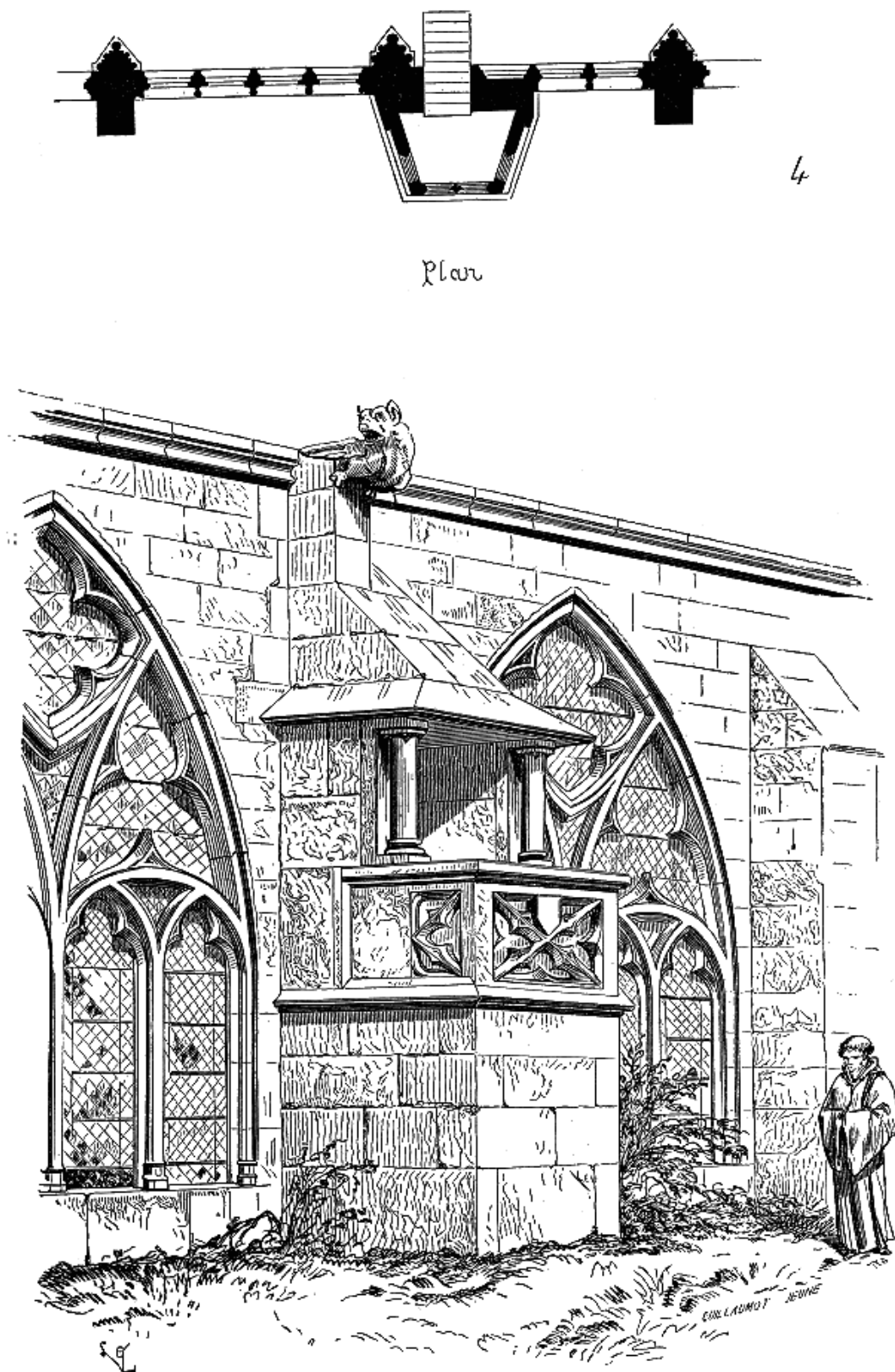
Lisa. 6. Ambo asetus Hagia Sofia katedraalis. Illustratsioon Cyril Mango raamatust “The Art of the Byzantine Empire”,

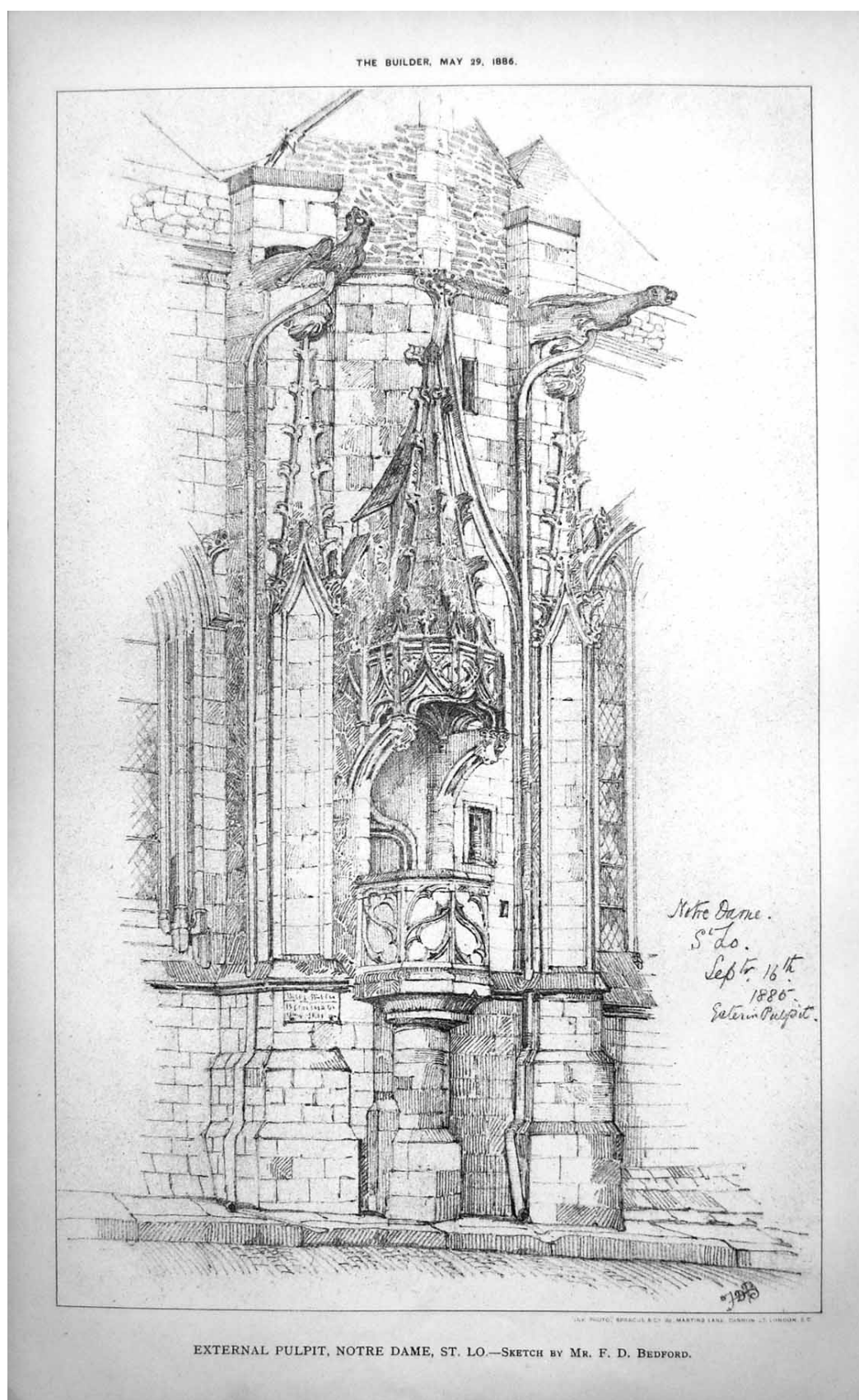
Lisa 7. Basiilika S.Clemente, Rooma. Pilt on Firenze arhiivist, umbes 1890.a.

Lisa 8. Saint-Dié kloostri kiriku kivikantsel, See väike kivist ehitis on kaetud ka üleval kivi-
kupliga, et varjata jutlustaja päekese eest ja tagada temale kõlavamat häält : sest avaral
väljal või kõrges kiriku ruumis jutlustaja hääl kippus kaduma. Eugène Viollet-le-Duc.
CHAIRE à prêcher. Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle.
Édition Paris: Bance—Morel de 1854-1868. Vol. 2, 412.

Lisa. 9. Saint-Lo kiriku väliskantsel. F D Bedford joonistus. Ajakiri *The Builder* illustratsioon, 29.mai 1886. Vol. 51.

Lisa 10. Thessaloniki Rotunda ambo pildiprogrammi rekonstruktsioon Rainer Warland artiklist “Der Ambo aus Thessaloniki. Bildprogramm – Rekon- struktion – Datierung”. in Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts, 109, 1994. Joonised 8 ja 9.

DER AMBO AUS THESSALONIKI

379

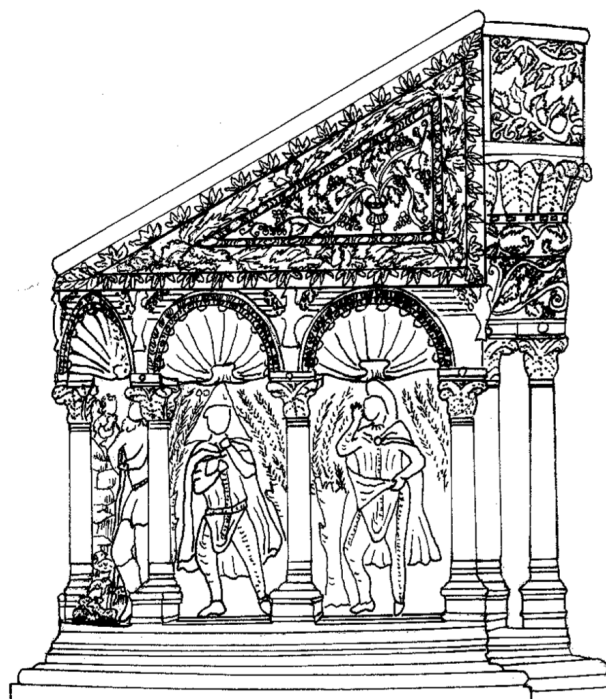
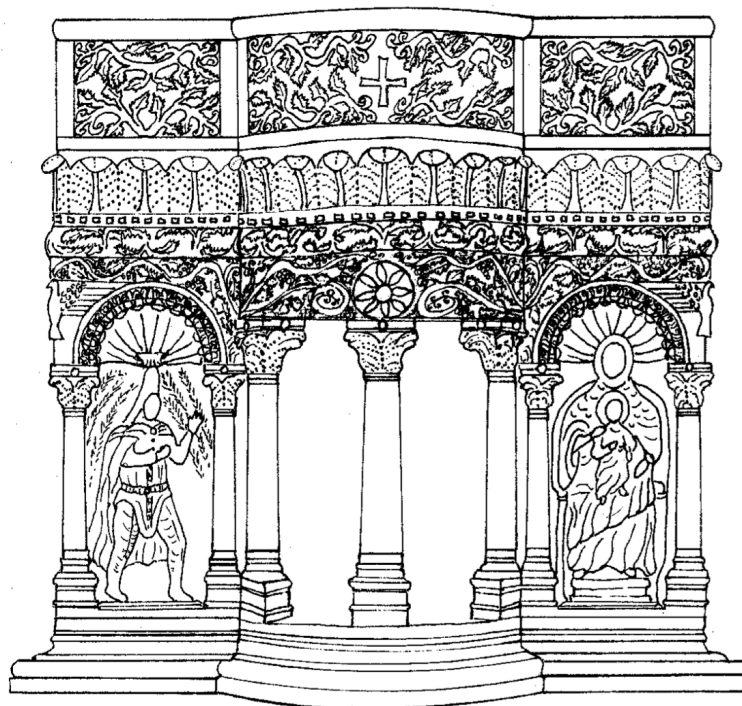

Abb. 8 und 9. Ambo aus Thessaloniki. Rekonstruktion von Vorder- und Seitenansicht

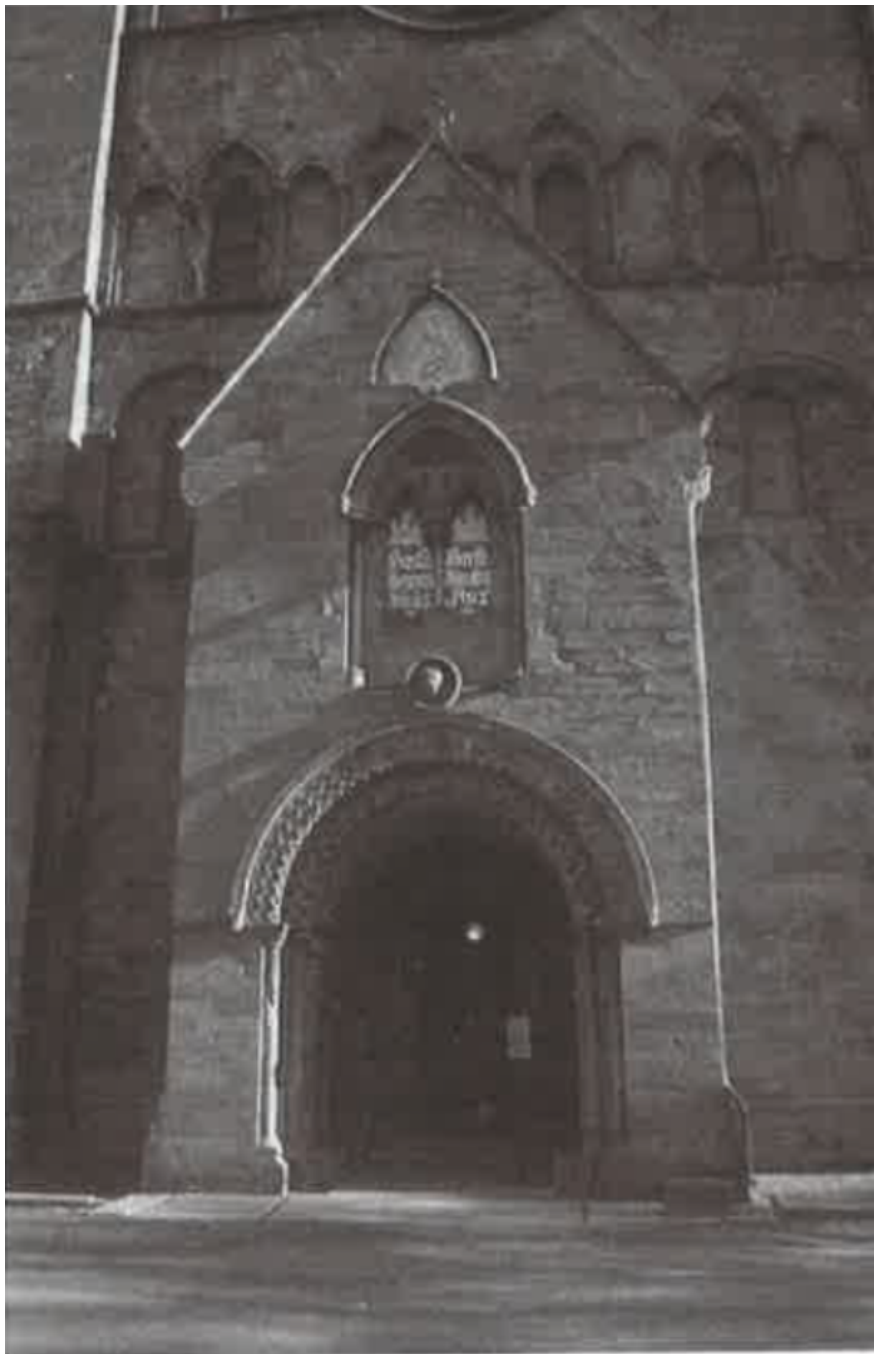
Lisa 11. Näide reliikviate näitamiseks ehitatud konstruktsioonist. Austria Riigiraamatukogu arhiiv, http://www.europeana.eu/portal/en/record/92070/BibliographicResource_1000126222959.html, (vaadatud 17.7.2017.)

Lisa 12. Pauluse katedraali väliskantsel Londonis, nn *Pauluse Rist*. Püstitatud 1440. aastal ning hävitatud puritaanide poolt 1643. aastal. Vasegravüür, 1809, <http://www.pastpages.co.uk/site-files/prints-uk-london/LGP118.jpg>, (vaadatud 17.7.2017).

Lisa 13. Nidarosi katedraali põhja transept, Trondheim. Pilt on Jens Fletcheri raamatust *External Pilgrimage. The Medieval Cathedral of Trondheim. Architectural and Ritual Constructions in their European Context*, 130.

Lisa 14. Väliskantslite klassifikatsioon. Ellen-Senta Altenlohi Sakrale Aussenkanzeln in Europa von der Romanik bis zur Gegenwart dessertatsiooni andmete põhjal.

I. *Angebaute Aussenkanzeln* - kiriku külge ehitatud väliskantslid

1. Der Konsoltypus – konsooli-tüüp

- a. mit rundem Grunriß – *ümmarguse plaaniga*
Bologna: *Basilica di Santo Stefano* 12.s
Prato: *Duomo di Prato* (1428-38), Itaalia
Aschaftenburg: Stiftskirchei (1480), Saksamaa
- b. mit polygonalem Grunriß – *polügonaalse põhiplaaniga*
Luxemburg: St. Quirinuskapelle (1355), Luxemburg
Saalfeld: Johanniskirche, 15. s, Saksamaa
Freckenhorst/Westfalen: Stiftskirche (1454), Saksamaa
Schweighouse/ Haut-Rhin: Saint-Gangolf (um1450), Prantsusmaa
Oxford: Magdalena College (1480), Inglismaa
St. Marein im Mürtal: Sebastian Kap. (um 1490), Austria
Gera: Trinitatiskirche (1500), Saksamaa
Peruga: *Cattedrale di San Lorenzo* (1425), Itaalia
Spoleto: *Duomo di Spoleto* (1491), Itaalia
- c. mit rechteckigem Grunriß – *ristkülikukujulise põhiplaaniga*
[Burgerroth/Unterfranken: St.Kunigund (um 1220, 1230?)] , Saksamaa
Vanaja: Kirche, 15. s, Soome
Pistoia: *Battistero di San Giovanni in corte* (1399), Itaalia
Modena: *Duomo di Modena* (1501), Itaalia

2. Der Einstützentypus – ühe toe- /jala- või sammastüüp

- a. mit polygonalem Grunriß – *polügonaalse põhiplaaniga*
Viterbo: *Chiesa di Santa Maria Nuova* (1266), Itaalia
Viterbo: *Basilica di San Francesco alla Rocca* (nuch 1426), Itaalia
Erfurt: Dom (vor 1451), Saksamaa
Wien: St. Stephan (1430?), Austria

Saint-Lo/Manche: Notre-Dame, 15. s, Prantsusmaa

b. mit rundem Grunriß – *ümmarguse põhiplaaniga*

c. mit dreieckigem Grunriß – *kolnurkse alusega*

Tremmen /Brandenburg: Dorfkirche, 15. s , (ca 600 - **1416?**-2016), Saksamaa

d. mit rechteckigem Grunriß – *ristkülikukujulise põhiplaaniga*

3. Der Sockeltypus – sokli-tüüp

a. mit polygonalem Grunriß – *polügonaalse (hulknurga kavaga) kujuga*

Murau/Steiermark: St. Anna, 15. s Austria

Nantes: Katerdale (1443-1462) Prantsusmaa

Guirande/Loire-Atlantique: Saint-Aubin, 15. s Prantsusmaa

b. mit rechteckigem Grunriß – *ristkülikukujuline*

Oberöwisheim b. Bruchsal: St Mauritius (1480) Saksamaa

4. Der Altantypus – torn/lehtla/rõdu-tüüp

a. mit rechteckigem Grunriß – *ristkülikukujuline*

Christenberg b. Marburg: Totekirche, 13. s Saksamaa

Stängnäs/ Södermanland: Domkyrka (1490) Rootsi

Kiedrich Rheingau: Michaelskapelle (um 1440) Saksamaa

Rouffach/Haut-Rhin: Franziskanerkirche (um 1400?) Prantsusmaa

Saint-Die/Vosges: Kathedrale, 15. s Prantsusmaa

b. mit polygonalem Grunriß – *polügonaalse (hulknurga kavaga) kujuga*

Frankfurt a. M.: St. Leonhard, 15. s Saksamaa

5. Der Treppenturmtypus – *trepp-torni tüüp*

Creglingen Baden-Würt: Hergottskirche (1399) Saksamaa

Deutschordenskirche in Würzburg (um1300) Saksamaa

6. Der Vierstützentypus – *nelja sambaga tüüp*

II. *Separate Aussenkanzeln* - eraldiseisvad (separaatsed) väliskantslid

1. Der offene Pfeiler- oder Sockeltypus - *avatud aluse või samba tüüp*
 - a. mit polygonalem Grunriß – *poliügonaalse (hulknurga kavaga) kujuga*
Baunach/Unterfranken St. Magdalena (um 1500) Saksamaa
 - b. mit rechteckigem Grunriß – *ristkülikukujuline*
2. Der überdachte Pfeilertypus: *kaetud samba tüüp*
3. Der geschlossene Turmtypus: *suletud torni tüüpi*
 - a. mit quadratishem Grunriß – *ruudukujulise põhiplaaniga*
 - b. mit polygonalem Grunriß – *poliügonaalse (hulknurga kavaga) kujuga*
4. Der Predigtkreuztypus (preaching cross) – *risti all jutluse tüüp?*
Hereford: Black-Friars-Cross (1377-1399) , Inglismaa
Iron-Acton/Gloucestershire: St. James (um 1439), Inglismaa
[London: St.Paul's Cross (um 1449?)] Inglismaa
5. Der Kalvarienbergtypus – *Kolgata tüüp*
 - c. mit polygonalem Grunriß – *poliügonaalse (hulknurga kavaga) kujuga*
Plougasnou/Finistere: Friedhof, 15. s, Prantsusmaa
 - d. mit quadratishem Grunriß – *ruudukujulise põhiplaaniga*
La Foret-Fouesnant/Finistere: Kirche (um 1500), Prantsusmaa
 - e. mit rundem Grunriß – *ümmarguse plaaniga*
Pleubian/Cotes-du-Nord: chem. Friedhof, 15. s , Prantsusmaa

III. *Eingebaute Außenkanzel* – kantslid, mis on ehitatud hoone kehendi sisse

1. Der Waffenhaustypus – *eeskoda tüüp*
Masku: Waffenhaus, 14. s, Soome
Perniö: Waffenhaus, 15. s, Soome
Hollola: Waffenhaus, 15. s, Soome
Pälkäne: Waffenhaus, 15. s, Soome

Turku: Dom, 14. s, Soome

2. Der Glockenturmtypus – *kellatorni tüüp*
3. Der Landhaustypus – *maamaja(villa) tüüp*
[Hauho: Kirche], 15. s, Soome
4. Der Friedhofspfortentypus (stiglucka) – *kalmistuvärava tüüp*
Garda/Gotland: Friedhofspforte, 13. s, Rootsi
Täby/Uppland: Friedhofspforte, 15. s, Rootsi
Lid/ Södermanland: Friedhofspforte, 15. s, Rootsi
Trömö/ Hälsingland: Friedhofspforte, 15. s, Rootsi
Valö/Uppland: Friedhofspforte, 15. s, Rootsi
[Tumbo/ Södermanland: Friedhofspforte], 15. s, Rootsi
[Årdala/ Södermanland: Friedhofspforte], 15. s, Rootsi
5. Der Strebepfeilertypus – *tugimüüride tüüp*
Odense/Fünen: St. Hans Kirche, 15. s, Taani
Ronneby /Blekinge: Stadtkirche, 15. s Rootsi

Lisa 15. Eesti väliskantslid. Teksti lõigud väliuuringute aruannetest.

1. Harju-Risti kirik

“lk. 9. ..Koori kagunurga väliskülge, idaseina keskel on nišš mõõtudega 116 cm/ca50cm/31-34 cm²³⁵: ..Niši algset funktsiooni on võimalik vaid oletamisi määrata. Tõenäoliselt kasutati seda ülestõusmisepühade ajal Kristuse hauana (tavaliselt paikneb see pikihoone siseküljel; esineb sageli end. Saare-Lääne piiskopkonna kirikuis). Ikonoloogiliselt on kõnesolev nišš mitmeti tähelepandav. Kõnesolevas kohas paikneb sageli välisaltari (näit. Oleviste kooril), kuid see on suurem ja formaadilt püstjas. Madal nišš sobib lamavale figuurile, ja paiknemine välisküljel soodustas suurema rahvahulga osalemist pidulikust ülestõusmise-tseremooniast... Kuid kõnesolev orv pole Risti kiriku ainuke omalaadne kordumatus. Markeerimist vajaksid ka tundmatu juurdeehituse vundamendid (võib-olla juurde ehitis seostus sisuliselt nišš-hauaga)..”

3. Teine huvitav nišš paljandus täies ulatuses kiriku lääneseina..

lk. 10.

ka välisküljel, tornist vahetult lõuna pool. Seegi on Eesti sakraalarhitektuuris kordumatuks motiiviks, eriti oma asukoha tõttu..

Foto nr 27 pealkirjaga “Välisaltariniši ülevaade edelast kaevetööde ajal”. Aruanne Harju-Risti juures teostatud väliuuringutest.

²³⁵ Aruanne Harju-Risti kiriku juures teostatud väliuuringutest, köide XXVIII, töö number IV-85060. Köide koostasid: Peaspetsialist: V. Raam, peaarhitekt H.Toss jt. Muinsuskaitse arhiiv Nr. A-1943. Tallinn: 1987. Leidandmed: [ERA.T-76.1.12197](#), 8.

Teravkaarselt sillutatud orva laius ..cm, kõrgus ..cm ja sügavus ..cm. Tolle suhteliselt suure ning püstja niši põrandat katab puhtaks töödeldud paeplaat, mille eenduv esikülg on all servas rihvaga profileeritud. Plaadi keskel on tagaküljes nelinurkne süvend säilinud. Tollesse süvendisse oli kinnitatud krutsifiksi püstjas ristiharu; orv koos krutsifiksiga täitis välisaltari ülesannet. Altariniši kõrgus algsest maapinnast on u.130 cm, mis tavaline altarilaua kõrgus ka kirikute kooriruumis. Võimalik, et välisaltari kasutamine vahetult välisukse kõrval (see valmis enne torni ehitamist) oli seotud tsistertslaste ordude omaste tavade, kus kooris paiknev peaaltar kuulus peamiselt munkadele, kes said päeviti lugeda ühe altari ees vaid ühe missa. Probleem nõuab edasist ikonoloogilist selgitamist.

Foto nr 2 pealkirjaga "Pldvaade edelast (pärast haljastuse harvendamist)". Aruanne Harju-Risti juures teostatud väliuuringutest.

4. Torni ehitamisel on ilmselt arvestatud eespool kirjeldatud välisaltarit. Torni teisel korrusel on lõuna seinas rai raamistuses ruudukujuline luukava, mis praegu on kinnimüüritud, kuid avanes algselt välisaltari ees moodustatud platsikesele (lõunaküljel piiras platsi osaliselt

pikihoone edelanurga tugipiilar). Tõenäoliselt täitis avaus väliskantsli funktsiooni ja on võrreldav näiteks Niguliste kiriku Antoniuse kabeli idaseinas paikneva analoogse luukaknaga. Koos välisaltariga moodustas väliskantsel, kus muide eksponeeriti ka reliikviat või hostiat, omapärase vabaõhu-jumalateenistuse paiga. Seegi on ansamblina Eesti sakraalarhitektuuri omapärasemaid ikonoloogilisi lahendusi.²³⁶

2. Jõelähtme kirik

Ehituslugu ja kirjeldus: “Lääneviilul oli arvat. väliskantsel ja viilutorn transportluugiga.”²³⁷

Selle kohta on Kersti Markus kommentaar artiklis “Keskaegsed maavaldused – uus allikas arhitektuuriuurijale”:

“Praeguste võlvide kohale jääv ruum ongi Jõelähtme kiriku üks suuremaid mõistatusi. Alustaks lääneviilust. Selle keskosas paiknes segmentkaarne ava, mis võis endast kujutada vintspalgiga kaubaluuki kümnisevilja transpordiks. Viilu põhjaküljel on sadultorni meenutava ehitise jäljed. Kirikupoolne külg oli avatud, kuid välisküljes oli uks või luugitaoline ava. Raami arvates täitis torni alumine osa väliskantsli funktsiooni, üleval aga võisid olla kellad.³⁸ Siin tekib muidugi kohe küsimus, miks on torn keskteljest kõrvale nihutatud. Nii nagu seda oli ka valitsejarõdule viiv uks. Ilmselt on põhjused nii ehitustehnilised kui ka kaitseotstarbelised. Viilu põhjaküljel asuva torni luukavast oli võimalik kaitsta lääneportaali. Väliskantsli jaoks poleks selline asetus olnud põhjendatud. Kuna torn toetus ainult lääneseinale, siis võimaliku varisemisohu vältimiseks ei tohtinud lõunaküljest algav müüritrepp keskteljeni välja tulla. Valitsejarõdu oli aga kindlasti palju laiem kui ukseava, mis

²³⁶ Aruanne Harju-Risti kiriku juures teostatud väliuuringutest, köide XXVIII, töö number IV-85060. Köide koostasid: Peaspetsialist: V. Raam, peaarhitekt H. Toss jt. Muinsuskaitse arhiiv Nr. A-1943 ja A-1944 (fotod). Tallinn: 1987. Leidandmed, ERA.T-76.1.12197: <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=6320>, ja ERA.T-76.1.12198: <http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=6319> (vaadatud 30.04.2017).

²³⁷ Jõelähtme kirik. Arhitektuurimälestise pass. Arhitektuurimälestise on uurinud: V. Raam. Täitnud ja allkirjutanud: Raam, Villem Voldeari p., kunstiajaloolane. 20.05.1982:

[Kultuurimälestise riiklik register](http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=6589):

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=6589> (vaadatud 30.04.2017).

võimaldas kõrgemal võimukandjal ikkagi istuda otse peaaltari vastas. Kahjuks on selles kohas 1878. aastal rajatud lääneaken, mistõttu rõdu jälgede leidmiseks pole suurt lootust.”²³⁸

3. Pühavaimu kirik

“lk. 20-21. Väliskantsli 16. sajandi I veerandi lõpul ehitatud ja pärast 1825 aastat likvideeritud konstruktsiooni jäänused..” Fotod 2, 3, 32, 31.²³⁹

4. Tallinna toomkirik

“lk. 2. Praeguses läänetornis leiduv väike võlvitud ruum on senini märkimata jäänud lisandiks Toomkiriku keskaegses ehitusperioodis. Ruumomab märkimisväärse puuukse, mis on suurepealiste sepanaeltega pealistatud.”²⁴⁰

“lk.4...., suhteliselt rikkalikke märkmeid Toomkirikust a. 1627 illustreerivad mõningal määral kaasaegsed gravüürid. Goeteerise ja Oleariuse reisukirjelusis ilmunud gravüüridest nähtub, et kirikul puudub praegune Toomkirikule harjumuslikult omane läänetorn. Kiriku lääneküljel asetseb konsoolidele toetuv dansker-erker nagu see esines 15. sajandi eramajades ja linnastes. Erker asetseb läänetornis leiduva väikese ruumi kohal.”²⁴¹

²³⁸ Keskaegsed maavaldused – uus allikas arhitektuuriuurijale. *Acta Historica Tallinnensia*. Peatoimetaja Maie Pihlamägi. Tallinn: Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi ja Eesti Teaduse Akadeemia ühisväljaanne, 2006, 10.

²³⁹ Pühavaimu kirik. 1982 aasta remonditöödel tehtud väliuurimuslikud tähelepanekud. Kõide I. lk. 20, 21. Kultuurimälestiste riiklik register:

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=monument&action=view&id=1196>, (vaadatud 30.04.2017).

²⁴⁰ Tallinna Toomkirik. Ehitusajalugu ja kunstiline inventar, *Aruanne Tallinna toomkiriku ja selle sisustuse paikse ülevaate kohta septembris 1953.a.* Koostasid Helmi Üprus jt, Kultuurimälestiste riiklik register:

<http://register.muinas.ee/public.php?menuID=archivalmaterial&action=view&id=4354>, (vaadatud 30.04.2017), 2.

²⁴¹ samas, 4.

1. Vaade Toomkirikule, üldplaan. Gravüür 1647. aasta Olariuse käsikirjast, enne suurt Toompea tulekahju, kus läänefassadil on näha ärklitaolist konstruktsiooni, mis võis täita väliskantseli funktsiooni.

2. Toomkirik. Suurendatud vaade. Gravüür 1647. aasta Olariuse käsikirjast, enne suurt Toompea tulekahju, kus läänefassadil on näha ärklitaolist konstruktsiooni, mis võis täita väliskantseli funktsiooni.

Lisa 15. Nimekiri kirikutest Ellen-Senta Altenloh töö lisast. Käesolevas nimekirjas vaid kirikud, mis on püstitatud kuni 16. sajandi alguseni ehk ennereformatsioonieelse ajani.

Itaalia

1. Bologna: S. Stefano, 12.s - *Basilica di Santo Stefano*
2. Viterbo: S. Maria Nuova (vor 1266) - *Chiesa di Santa Maria Nuova*
3. Pistoia: Baptisterium (1399) - *Battistero di San Giovanni in corte*
4. Perugia: S. Lorenzo (1425) - *Cattedrale di San Lorenzo*
5. Viterbo: S. Francesco (nuch 1426) - *Basilica di San Francesco alla Rocca*
6. Prato: Dom (1428-38) - *Duomo di Prato*
7. Spoleto: Dom (1491) - *Duomo di Spoleto*
8. Modena: Dom (1501) - *Duomo di Modena*

Saksamaa

1. [Burgerroth/Unterfranken: St.Kunigund (um 1220, 1230?)]
2. Christenberg b. Marburg: Totekirche, 13. s
3. Creglingen Baden-Würt: Hergottskirche (um 1400):
4. Saalfeld: Johanniskirche, 15. s:
5. Kiedrich Rheingau: Michaelskapelle (um 1440)
6. Erfurt: Dom (vor 1451)
7. Freckenhorst/Westfalen: Stiftskirche (1454)
8. Frankfurt a. M.: St. Leonhard, 15. s
9. Tremmen /Brandenburg: Dorfkirche, 15. s
10. Oberöwisheim b. Bruchsal: St Mauritius (1480)
11. Aschaffenburg: Stiftskirchei (1480)
12. Gera: Trinitatiskirche (1500):
13. ? Trinitatiskirche (Stadtkirche Langenzenn)?
14. Baunach/Unterfranken: St. Magdalena (um 1500)

Austria

1. Murau/Steiermark: St. Anna, 15. s
2. Wien: St. Stephan (1430?)
3. St. Lambrecht/Steiermark: K(H)irchberg, 15. s
4. St. Marein im Mürztal: Sebastian Kap. (um 1490)

Prantsusmaa

1. Rouff(t)ach/Haut-Rhin: Franziskanerkirche (um 1400?)
2. Nantes: Katerdale (1443-1462)
3. Schweighouse/ Haut-Rhin: Saint-Gangolf (um 1450)
4. Guirande/Loire-Atlantique: Saint-Aubin, 15. s
5. Saint-Lo/Manche: Notre-Dame, 15. s
6. Vitri/ Ille-et-Vilaine: Notre-Dame, 15. s
7. Plougasnou/Finistère: Friedhof, 15. s
8. Pleubian/Cotes-du-Nord: chem. Friedhof, 15. s
9. Runan/Cotes-du-Nord: Friedhof, 15. s
10. Saint-Die/Vosges: Kathedrale, 15. s
11. La Forêt-Fouesnant/Finistère: Kirche (um 1500)
12. Treminou/Finistère: *Notre-Dame*, 16. s. alg.
13. Kerinec/Finistère: *Friedhof*, 16. s. alg.
14. Plounerin/Cotes-du-Nord: *Saint-Nerin*, 16. s. alg.

Inglismaa

1. Hereford: Black-Friars-Cross (1377-1399)
2. Iron-Acton/Gloucestershire: St. James (um 1439)
3. [London: St. Paul's Cross (um 1449?)]
4. Oxford: Magdalena College (1480)

Luxemburg

Luxemburg: St. Quirinuskapelle (1355)

Taani

Odense/Füncn(h): St. Hau(n)s Kirke, 14. s

Rootsi

1. Garda/Gotland: Friedhofspforte, 13. s
2. Kniuvsta/Uppland: Waffenhause, 15. s
3. Valby/Södermanland: Waffenhause, 15. s
4. Täby/Uppland: Friedhofspforte, 15. s

5. Alskog/Gotland: Friedhofspforte, 15. s
6. [Tumbo/ Södermanland: Friedhofspforte], 15. s
7. [Årdala/ Södermanland: Friedhofspforte], 15. s
8. Lid/ Södermanland: Friedhofspforte, 15. s
9. Vende/ Uppland: Friedhofspforte, 15. s
10. Trömö/ Hälsingland: Friedhofspforte, 15. s
11. Ronneby /Blekinge: Stadtkirche, 15. s
12. Väckjö/Småland: Domkyrka, 15. s
13. Stängnäs/ Södermanland: Domkyrka (1490)
14. Valö/Uppland: Friedhofspforte, 15. s

Soome

1. Masku: Waffenhaus, 14. s
2. Rymättylä: Kirche, 14. s
3. Hammarland/Åland: Kirche, 14. s
4. Hustasaari: b. Vaasa: Kirche, 14. s
5. Nauvo: Kirche, 14. s
6. Maaria: Waffenhaus, 14. s
7. Nousiainen: Waffenhaus, 14. s
8. Mynämäki: Waffenhaus, 14. s
9. Vehmaa: Waffenhaus, 14. s
10. Taivassalo: Waffenhaus, 14. s
11. Kalanti: Waffenhaus, 14. s
12. Turku: Dom, 14. s
13. Hollola: Waffenhaus, 15. s
14. Pälkäne: Waffenhaus, 15. s
15. Perniö: Waffenhaus, 15. s
16. [Hauho: Kirche], 15. s
17. Vanaja: Kirche, 15. s
18. Porvoo: Dom, 15. s
19. Maaria: Kirche, 15. s
20. Raisio: Kirche, 15. s
21. Sauvo: Waffenhaus, 15. s
22. Lohja: Waffenhaus, 15. s

- 23. Kaarina: Waffenhause, 15. s
- 24. Laitila: Waffenhause, 15. s
- 25. Lammi: Waffenhause, 15. s

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Lilija Soosaar** (sünnikuupäev: 05.12.1970)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „ Kristliku kantsli kujunemislugu. Väliskantsli tähendusest ja funktsioonist keskaegses kirikus”

mille juhendaja on Krista Andreson,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, _____ (15.07.2017)